

Joan Pujol: una lectura contrareformista d'Ausiàs Marc*

Pep BALSALOBRE

*Institut de Llengua i Cultura Catalanes
Universitat de Girona*

L'obra i la vida de Joan Pujol són dues grans desconegudes per a la nostra història literària. Aquesta afirmació pot semblar exagerada ja que es tracta d'un dels pocs escriptors de l'edat moderna catalana a qui s'ha dedicat un bon nombre de ratlles, bé en monografies, bé en apartats d'obres més generals. I justament aquí és on es produeix la paradoxa. El fet és que de les poques dades que s'han aportat al voltant de la seva obra bona part són malentesos i interpretacions apressades que s'han repetit sense gaire activitat crítica.¹ Hi ha moltes afirmacions que cal revisar profundament. De la biografia de Pujol no en sabem gairebé res, i el poc que s'ha dit no sembla prou consistent. I no cal recordar aquí el buit clamorós en què es troba el nostre coneixement de l'ambient cultural al Principat i a la Barcelona de finals del segle XVI on Pujol va viure i, per tant, de les relacions entre aquell enton i l'obra d'aquest.

No és pas difícil d'entendre per què l'estudi de la figura i de l'obra de Pujol ha interressat més aviat poc i, malgrat les nombroses referències, gairebé tothom ha optat més per repetir les afirmacions dels predecessors que no pas per verificar les dades o entretenir-se a llegir-lo amb una certa atenció: el llast que imposa una tradició historiogràfico-literària de signe negatiu sol dissuadir els investigadors més emprenedors. No vull pas dir amb tot això que Pujol és un poeta excel·lent que ha estat arraconat ignominiosament. No; més aviat ens decantaríem per considerar-lo un rimaire passador, repetitiu, d'una expressió poètica un xic pobra, en línies generals. Ara bé, l'interès que ofereix el cas Pujol a la *història* de la literatura catalana és, diguem-ho clar, extraordinari. Especialment en el vessant ideològic. Miraré de donar aquí un tast del que acabo de dir, ni que sigui només sobre una sèrie limitada de poemes.²

* Aquest paper no pretén altra cosa que exposar el punt en què es troben les meves recerques sobre l'obra de Joan Pujol i donar a conèixer unes hipòtesis interpretatives d'una part limitada, però molt significativa, de la seva poesia. Cal considerar-ho com el que és: una hipòtesi de treball basada en la lectura dels textos que s'ha d'anar confirmant i/o matisant amb l'aprofundiment en aspectes més concrets de l'entorn cultural i espiritual català de la segona meitat del segle XVI, tan desatès. Vull deixar constància del meu agraïment a Albert Rossich per les seves orientacions i pel recolzament constant en la meua tasca de recerca i també dels suggeriments que m'han brindat August Rafanell, Modest Prats, Josep M. Nadal, Eulàlia Duran i Xavier Renedo. Tota mancaça i error, però, només a mi són atribuïbles. Agraïxo també a Joan Alegret que m'hagi deixat accedir al seu *Projecte docent* (veg. Alegret 1993), inèdit.

1 El treball de Duran 1994, sobre *Lepant*, és una de les poques innovacions en aquest panorama. En tot cas, aquest poema pujolià cau fora del plantejament d'aquest paper.

2 No m'entretindrè pas a donar cap mena de dada biogràfica perquè no és aquest el lloc per fer-ho. De tota manera, en les notes que segueixen apuntaré algunes de les qüestions generals de l'obra de Pujol sobre les quals hi ha una confusió considerable.

És prou coneguda l'atracció de Joan Pujol per Ausiàs Marc, ben palesa en el conjunt de la seva obra poètica. En aquest punt, l'opinió de la crítica és unànime. Doncs bé, entre la producció rimada del prevere mataroní que conservem, voldria rellegir aquí justament els textos que tenen com a referent directe la figura i/o l'obra d'Ausiàs Marc: l'un, la *Visió en somni*, perquè Marc mateix hi fa una aparició des del més enllà; els altres, perquè són construïts a la manera de glosses de cobles ausiasmarquianes. L'objectiu d'aquest paper, doncs, serà d'oferir una hipòtesi de lectura d'aquest conjunt de poemes.

LA VISIÓ EN SOMNI

Com és ben sabut, es tracta d'un poema narratiu de 332 versos que respon a l'estructura del gènere medieval de la narració en primera persona ambientada en un món meravellós —la visió— visitat en somnis. S'ha conservat en l'edició³ de 1573 (Barcelona, Pere Malo)⁴ i el reporta també el manuscrit 4495 de la Biblioteca Mazarina de París.⁵

La narració ve precedida per un *Argument*, constituït per dues cobles de deu versos decasíl·labs clàssics cadascuna (cobles creuades de quatre rimes i dos versos apariats), en què Pujol explica «lo que pretén l'autor». El transcripció sencera:⁶

- 3 Deia Rubió i Balaguer que «l'única obra impresa de Joan Pujol és el seu poema català sobre la batalla de Lepant» i que «totes aquestes obres [= *Visió en somni*, alguns poemes religiosos...] són encara inèdites» (Rubió 1953 [1985, 39-40]). També Riquer 1964 [1985, 479] sembla afirmar implícitament la presència exclusiva del poema sobre la batalla naval en l'edició quan afirma «[...] *Lepant*, obra que s'imprimí a Barcelona el 1573» i no esmenta l'edició quan fa el comentari d'altres poemes de Pujol. L'edició de Barcelona, a més de *Lepant*, conté un bon nombre de poemes didàctico-morals i religiosos o «espirituals», com diu l'encapçalament de la segona part del llibre. Una descripció sencera del contingut de l'edició, figura a Massó 1932, 73-75 i, amb menys detall, a Comas 1971, XII-XIV.
- 4 No he acabat d'entendre perquè Karl-Heinz Anton es va entestar a afirmar que l'edició era de 1574 (Anton 1970, 5, 11 i 135) quan a la portada no figura cap data i al colofó s'afirma «Estampat en Barcelona en casa de Pedro Malo. Any 1573»; totes les llicències i la dedicatòria són també de 1573, del maig i del juny. La data a què fa referència Anton 1970, 135, com si formés part de l'edició, és una addició feta a mà a la portada de l'exemplar incomplet (i sense colofó) de Barcelona. Anton, però, va tenir a les mans el text de l'exemplar de la BNM, sencera, amb colofó i tot. De tota manera, al voltant de la data i d'altres característiques d'aquesta edició, hi ha un galimaties bibliogràfic considerable (veg., p.e., Gallardo 1888, col. 1272, núm. 3530; Aguiló 1923, 572-573 (núm. 2.143); Palau 1962, 308 (núm. 241980) i Comas 1971, XII), tot i que aquest no és el lloc per aclarir-lo.
- 5 Conté totes les composicions de l'edició i algunes més. D'aquestes darreres, moltes es poden datar amb posterioritat a l'edició. Sovint s'ha afirmat que es tracta d'un autògraf, però jo no he sabut trobar enlloc la justificació d'aquesta afirmació: aquesta és una altra de les moltes qüestions que caldrà revisar. Encara més: nombrosos detalls fan pensar que es tracta d'una còpia no autògrafa. Vegeu-ne una descripció completa, amb nombrosos errors però, a Massó 1932, 45-46 i, molt sumàriament, a Comas 1971, XI-XII. En aquestes pàgines de Comas, sempre que s'hi diu 1538 cal entendre 1583, una transposició que Comas va sistematitzar i, segons les diferents possibilitats que li oferien els registres de baptismes de Mataró, el va menar a establir una data de naixement per a Pujol (1514!) errònia.
- 6 Tots els versos de l'obra de Pujol que figuren en aquest treball són editats a partir de les lliçons del manuscrit parisenc. N'he regularitzat l'ortografia i la puntuació segons les normes i usos actuals.

- Lo que pretén l'autor en esta traça,
 si bé coneix que no està ben polida,
 és treballar que es veja escarnida
- 4 degudament la gent que és de tal raça
 que, no sabent, volen donar entendre
 que son saber en tot és infal·lible,
 i fan açò perquè els sia possible
- 8 que son renom pertot se puga estendre.
 E no es pot fer, perquè és cosa deguda,
 que sia sord lo qui té llengua muda.
- Vol més avant que sia molt lloada
 12 per totes parts del cient la doctrina,
 puis l'ignorant per ella s'encamina,
 i no es pot fer que sia prou amada.
 Doncs, perquè tots alcancen justa paga
- 16 de son treball, servareu aquest pacte,
 segons veureu escrit en mon contracte,
 posant darrer a qui es deu la ressaga;
 així tothom haurà lo que merita,
- 20 de son renom portant la sotascrita.

Pujol es proposa d'enllaçar una censura en general contra els ignorants fatxendes (vv. 1-8) amb l'exaltació i vindicació «més avant» de la figura del «cient» i la seva «doctrina», guia vertadera per als ignorants (vv. 11-14). És la combinació d'una diatriba –contra molts– i un panegíric –d'un de sol–. Quin és el paper que hi jugarà Marc segons aquesta exposició d'intencions? No ho sabem pas; aquí ni tan sols apareix.

Introducció a la visió

Som a l'inici de la narració pròpiament dita (vv. 21-44; ja en cobles creuades singulars fins al final). Com que es tracta d'un somni, l'acció s'inicia en fer-se de nit. I el narrador s'adorm. Immediatament penetra en l'espai meravellós i una donzella esplendorosa fa la seva aparició. A diferència de la figura tradicional de la guia de les narracions al·legòriques i visions a l'ús, la donzella sembla tenir aquí, a primer cop d'ull, una funció "simplement" introductòria: confirmar que ens trobem instal·lats en un espai ultraterrenal. No hi tornarà a aparèixer. Una concessió de Pujol al gènere? Potser no. El narrador ens fa saber tot seguit el nom de la donzella: Iris. Si no vaig errat, aquest és un nom ben poc usual entre els personatges-guia del gènere. Per què Iris? Iris, que apareix a l'*Eneida*, simbolitza la unió entre el cel i la terra i, com Hermes, transmet missatges dels déus als homes.⁷ Així doncs, la seva aparició pren una funció simbòlica ben palesa:

7 Exactament a *Eneida*, IV, 693-705 i IX, 5-20. Segurament Pujol devia tenir present aquí també un altre iris, l'arc iris, signe de mitjaneria entre Déu i els homes, segons *Gn* 9:13; després del diluvi, Jahvé diu a Noé: «Arcum meum ponam in nubibus, et erit signum fœderis inter me et inter terram.» I més avall: «Eritque arcus in nubibus, et videbo illum, et recordabor fœderis sempiterni quod pactum est inter Deum et omnem animam viventem universæ carnis quæ est super terram» (*Gn* 9:16).

el que seguirà a partir d'aquell instant passa a ser un missatge diví. La visió és, de fet, una revelació.⁸

El Castell de Presumpció

És el fragment entre els vv. 45-94. El narrador contempla un castell: com ens dirà al v. 167, el Castell de Presumpció. Per això s'hi *puja*. Decideix «seguir aquells», «la molta gent» que hi feia cap. Entrat en el castell, veu a tothom molt desorientat (gent «molt errada»). A continuació, hi presència un «gran debat»: sembla que algú llegeix «uns dits de molta subtileza» en veu alta, i, tot seguit, esclata un *maremàgnum* d'opinions diverses i comentaris contraposats sobre la lectura, sense acord possible... Però tot això és prou sabut. El que ens interessa de retenir és la constatació de la fama, difusió i fervor generalitzat per l'obra de Marc, per tal com seva és la “subtileza”, i la passió en les interpretacions. També el fet que Pujol en destaquí, però, el desacord («quiscú d'ells [...] lo seu parer volia sustentar») i els disbarats («sens acertar nigú d'ells cosa bona»). Per això un home felló els foragita del Castell. Igualment hem de parar atenció en l'expressió: «[...] i sabreu quant amarg / i menys de seny és lo grosser qui pensa / *per si mateix*, ab vera coneixença, / entendre bé mossèn Ausiàs Marc» (vv. 73-76). Així doncs, per nosaltres mateixos, grossers, no assolirem el sentit veritable de la poesia de Marc. El narrador mateix en farà la prova i, tan grosser com els altres, serà foragitat cap *avall*, cap a l'obscura Casa d'Ignorança.

La casa d'Ignorança

Els versos 95-324 reporten l'estada imaginària a la Casa d'Ignorança. L'al·legoria és transparent: la presumptuositat caracteritza aquells que pretenen entendre els dits de Marc sense guia, mancats, doncs, de ciència, els quals, un cop s'hi posen, constaten la seva ignorància extrema. El rerefons d'aquesta visió resideix en la dificultat proverbial de la poesia de Marc. Ens convé, però, de retenir un detall: les acusacions contra la llibertat intel·lectual i la pretensió vana de saber sense tenir la guia i la doctrina adequades són d'aplicació general, i, només secundàriament, aplicades als dictats de Marc. Marc mateix, l'esperit del qual farà aparició al v. 106, serà l'encarregat de sostenir aquesta crítica general de forma àmplia (vv. 141-196).

Els versos estrictament relacionats amb la difusió de la poesia de Marc han estat prou comentats. Se n'han destacat dues coses: la proposta de reapropiació de la figura de Marc per a la tradició literària catalana estricta (Marc diu que la seva obra: «volguí fer

8 Més encara: la visió mateixa és provocada, o relatada, per Iris (vv. 39-44):

[...]
ella em digué: «Deixau temor i cura,
que mon venir no us causarà despit,
ans siau cert que si voleu notar
lo que *de mi podeu oir i veure*
—no us sia dur lo que jo us dic de creure—,
molt gran profit vos ne porà restar.»

Acabada la intervenció de la donzella Iris, la visió vehiculada per ella, la il·lusió, es fa patent: «En aquell punt me semblà que miràs / un gran castell on molta gent pujava...» (vv. 45-46). No s'atrevia el prevere de Mataró a visitar “personalment” els espais del més enllà profà?

en nostre català», v. 208) i, paral·lelament, la condemna de l'apropiació hispànica (a través del rebuig de les traduccions)⁹ i del que s'ha anomenat la difusió cosmopolita i renaixentista, que Pujol combat perquè la considera degradada i confusa. I tot plegat ha estat inserit, al meu parer encertadament, en un moviment més ampli de replegament "nacionalista" i conservador, en el Principat, on s'inclourien també Francesc Calça, Jeroni Ferrer de Guissona, l'autor anònim de la *Nova art de trobar*, entre d'altres. L'obra de Pujol en constituiria un primer indici. Però tot això, com he dit, ja ha estat prou debatut i sembla que definitivament establert.¹⁰

9 Els versos 237-252 expressen una mena de torna a les afirmacions que apareixien en les traduccions castellanes, segons les quals, a través de la traducció, la poesia de Marc resultava revitalitzada, en ser recuperada (de fet, parlaven de desenterrar-la) des d'un llenguatge aspre i incompreensible, fins per als naturals mateixos. Pujol inverteix els termes, i afirma que la llengua natural de l'expressió marquiana només pot ser «nostre català»; tot intent de traducció a una altra llengua equival a desvirtuar-la i a trencar l'harmonia llengua/expressió poètica, la «terra plana», produint un desencaix que el fa abrupte i difícil («barrancs, muntanyes i terrats»). Nega, doncs, qualsevol possibilitat de separar expressió poètica marquiana i llengua catalana i, a la fi, condemna totes les maniobres de traducció (el fet de girar el dictat de Marc «en llengua estrangera») que s'havien dut a terme fins aleshores. De fet, el fantasma del poeta quatrecentista mateix és prou contundent en el v. 208 esmentat: «volguí»: un acte de voluntat que vol ser una desqualificació directa de qualsevol alienació lingüística. Especialment en condemna la col·laboració dels «naturals» (v.g., Roman) en la maniobra, entesa com una «expatriació» (vv. 245-252). En la malinterpretació del dictat marquià, els estrangers tenen un passador donada la seva ignorància en la llengua catalana, la qual pren així un valor extrem i inalienable: és intraduble, solidària de la subtilesa de Marc i contrària en essència a tota apropiació. (Veg. Nadal 1983, 107.) També s'hi condemna la visió que les traduccions donen de Marc i de la seva obra (vv. 253-260). En el vers 255 («mon sentiment de negre en blanc lo'm giren») crec que hi podem devinar una al·lusió a una pretesa operació de «neteja», vull dir de suavitzar l'expressió poètica marquiana: passar-lo de negre a blanc (notem que és clarament la inversió de l'expressió més corrent per dir que han caggit una cosa; i encara cf. «puy dins breu temps de blanch en negre's muda» (Marc 108, 60), també invertida per Pujol); una operació que no sabem ben bé a què es refereix (ben segur que no es refereix a cap 'blanqueig' moral, d'un Marc rèprobe a un Marc virtuós) però podem intuir que es refereix a una mena de endolciment del pessimisme («mon sentiment») tan arrelat en l'expressió poètica del valencià i, segons Pujol, aquestes interpretacions devien lliurar un Marc descafeinat. Aquesta pretesa operació s'efectuaria tant a través de les traduccions i dels comentaris i preliminars amb què circulava el Marc castellà (però també en l'àmbit català i més concretament barceloní), com pel fet de voler casar la seva influència i l'expressió petrarquista. Potser exagero i no és altra cosa que una expressió vulgar per dir que el malinterpreten. Amb tot, un poema de Pere Seraffí, el *Cant de amors*, on l'expressió marquiana és endolcida explícitament pel petrarquisme, confirmaria i seria un exponent més, profà i estrictament literari, d'aquesta «suavització» que potser no era de grat per a Joan Pujol.

10 Veg. Molas 1978, Nadal 1983 i Rossich 1991 i 1993, 135-136. Veg. també el treball de Narcís Figueres en aquest mateix número d'*Estudi General*. En tot cas voldria fer notar com un fragment de la *Visió*, on Pujol descriu la difusió de l'obra de Marc fins al present, constitueix un text, tan incipient com vulgueu, d'historiografia literària. Són els vv. 205-220:

Jo som aquell de qui lo renom va
per moltes parts, tingut en gran estima
per aquells dits jutjats per obra prima
que volguí fer en nostre català,
e molt gran temps fui ab degut honor
llegit per reis, ducs, comtes i marquesos,
i molts cients en totes arts entesos,
per mon treball donant-me gran llaor. (cont.)

Tornem al resum argumental. Marc, l'autor mateix dels poemes, diposita en les segures mans de Lluís Joan Vileta (vv. 269-324) la interpretació autèntica i justa dels seus versos. Acabada la seva intervenció, Marc se'n torna cap al cel: «Doncs, per eixir de lloc tan perillós, / aquest pendràs per guia molt segura, / que jo me'n torn a la divina altura / on los elets fruïm l'etern repòs» (vv. 317-320). És a dir, es tanca el missatge de la revelació, ara ja lliure de tota connotació pagana (com podia fer pensar l'aparició d'Iris); ara el missatge i el missatge provenen d'un més enllà ben definit: la «divina altura». I advertim la «missió» que li és encomanada a Pujol: «sia lo món per tu tot avisat / de quant has vist...» (vv. 321-322): predicar la revelació, ser vehicle del missatge «celestial» de Marc. L'escriptura de la *Visió en somni*, doncs, no és altra cosa que l'execució d'aquest encàrrec.

Final

Finalment, s'ha fet de dia i el narrador es desperta. El poema que s'iniciava de nit es clou en arribar el dia. Aquesta circumstància noctàmbula, òbvia i necessària donat el caràcter oníric del relat, pren, però, una significació simbòlica lligada als esdeveniments del relat: la foscor de l'inici¹¹ coincidia amb (i equivalia a) un estat de confusió intel·lectual, concretament al voltant dels dictats de Marc; la claror final coincidirà amb (i equivaldrà a) la il·luminació que ha aportat la revelació: la guia imprescindible i segura de Vileta en la lectura de Marc.

INTENCIÓ I CONTEXT DE LA VISIÓ EN SOMNI

La *Visió en somni* de Pujol, parla de Marc? És evident que sí, però més exactament parla d'una altra cosa. Més ben dit, de dues coses: a) de la necessitat de la guia intel·lectual (per al cas de la poesia de Marc però també en general, en la interpretació de textos literaris i no), desautoritzant tota la difusió de Marc i els comentaris a la seva obra fets fins aleshores; i b) de la proposta de Vileta per exercir aquell paper, sancionada simbò-

(cont.) Aprés passà un temps ab gran repòs,
que de llegir nigú no s'empatxava
mos dits escurs, mas tothom los deixava,
tenint per gran tal càrrec a son dós.
Mas vuiestic entre grossers desert,
i mon treball ja perd l'honor i glòria,
perquè entre tals finir sol la memòria
de tot primor ab molt gran desconcert.

Al meu parer, Pujol fa aquí una al·lusió ben palesa a la distinció de tres períodes en la difusió de l'obra ausiasmarquiàna: una primera època de fama en vida del poeta, que va seguida d'un segon període d'oblit i, finalment, d'un posterior redescobriment, fins a la constatació que fa Pujol, ben a contracor (com en el cas d'Onofre Almudèver el 1561), de l'enorme difusió (edicions, comentaris, traduccions...) de l'obra de Marc arreu del món literari hispànic. Tan profund és el desacord de Pujol amb aquests fets que fa dir al poeta de Gandia que pren un cert consol en la constatació que totes aquelles maniobres de traducció, interpretació i adaptació no reixen quant a la comprensió dels seus versos (vv. 258-260).

11 Notem les consideracions tan negatives aplicades a la nit als vv. 21-24: «espantosa», «gran negror», «apaga», «amaga».

licament pel mateix Marc. I és que, al cap i a la fi, el poema té un únic objectiu: el panegíric de Vileta,¹² la lloança ultrada d'aquest filòsof i canonge barceloní.

De Vileta, Pujol en destaca essencialment la seva intervenció a Trento on «errors molt grans ab subtils arguments / ha destruïts...» (vv. 285-286)¹³ i, a més, «ha ressuscitats / los dits subtils»¹⁴ (vv. 293-294) de Ramon Llull («si bé en l'oblit estaven sepul-

12 Ja ho havia expressat amb tota claredat Torres Amat 1836, 516a: «Al Sr. de Tastu debemos un traslado [...] de una vision en sueños, donde Pujol introduce á Ausias March haciendo un elogio de Luis Juan Vileta...». I, malgrat aquest precedent, al més sovint la crítica hi ha vist una doble lloança: «El poema es, pues, a la vez una apología de Ausiàs March y un panegírico de su amigo Lluís Joan Vileta» (Comas 1971, XVI; no sabem gaire res d'una amistat entre Vileta i Pujol; en tot cas, el juliol de 1575, dos anys escassos després de sortir l'edició del segon, Vileta fa testament i no surt per enlloc el nom del prevere de Mataró; tampoc en el codicil de finals del mateix any; veg. Madurell 1964, 65-90); «Però, sens dubte, la característica més destacable de Pujol és la seva devoció ausiasmarquiana, evidentíssima en les glosses a poemes de March i en el seu panegíric de la *Visió en somni*, on també fa la lloança del seu amic Lluís Joan Vileta, defensor de Llull a Trento.» (Bover 1987, 65). Alguns altres estudiosos han coincidit amb l'apreciació de Torres Amat: «[Vileta] de qui és, fet i fet, un panegíric aquesta *Visió en somni*» (Riquer 1964 [1985, IV, 477]); Alegret 1993, 76, parla d'"elogi hiperbòlic" «per boca d'Ausiàs March»; «Pels volts de 1562 va compondre la *Visió en somni*; en aquests versos Pujol lloa el canonge Joan Lluís Vileta i la seva participació al concili de Trento en defensa de Ramon Llull (1561)» (Veilvehí 1991, 78). Desconec d'on procedeix la data de composició de la *Visió* que ens fa saber Vellvehí. En tot cas, no va ser fins al primer de setembre de 1563 que es va prendre a Trento l'acord de suprimir tota censura desfavorable per a les obres de Llull, i per tant, entre altres, l'exclusió de l'índex de Pau IV. Això em mena a creure que la redacció de la *Visió*, com a mínim, ha de ser posterior a aquesta darrera data (però veg. més avall la nota 14). Lluís Joan Vileta (1531?-1583), mestre en teologia per la Universitat de Salamanca (a. 1555), canonge penitencier de la Seu barcelonina, havia estat catedràtic de filosofia a l'Estudi General de Barcelona (1547-1553), catedràtic vitalici de l'Escola Lul·liana de Barcelona (des de 1565) i va tenir una actuació de certa rellevància en el tercer període del concili de Trento (1562-1563), on va intervenir, a més, en defensa de la ciència de Llull (veg. Madurell 1964 i Alegret 1993, 75-76). Vileta, que posseïa una col·lecció important d'obres lul·lianes, va treballar en l'edició barcelonina de l'*Ars brevis* (1565) (veg. notes 14 i 15). La tasca en defensa de l'obra lul·liana va ser una constant de l'activitat de Vileta. El 1559, quan s'havia de publicar a Barcelona l'índex de llibres prohibits de Pau IV (on aquest, seguint les indicacions del *Directorium inquisitionum* de Nicolau Eimeric, havia inclòs obres de Llull), Vileta va aconseguir aturar el procés d'impressió (sembla que se n'havien imprès «molts centenars») i que l'índex fos difós. Més encara, va aconseguir dels inquisidors espanyols que les obres de Llull en fossin excloses i es va haver de procedir a una segona estampació. Però la prohibició seguia vigent en l'àmbit pontifici. Va aconseguir de treure'l de l'índex de la Santa Inquisició Romana el setembre de 1563, a Trento, després de «prop de dos anys» de causa. El 1582 apareixia a Barcelona una altra obra seva en defensa de l'ortodòxia de Llull, l'*Appendix defensionis D. Raymundi Lulli et eius doctrinae ac operum*, per fer front a la reedició del directori d'Eimeric (Roma 1578). Pujol havia adreçat també dues octaves en lloança de Vileta (ff. 39-39v del ms. i f. 55v de l'edició de 1573), les que figuren en l'encapçalament d'un conjunt de textos que van a continuació del poema *Lepant*, format per uns versos llatins de Vileta i les traduccions corresponents, fetes per Pujol, conjunt que constitueix un panegíric tant de la victòria sobre el turc com de Felip I.

13 Al·ludeix al tractat *Disputatio de communione*, que havia estat editat a Venècia el 1562 i que va sostenir a Trento. Veg. la nota anterior.

14 El concepte de «resurrecció» es deu referir a l'edició de l'*Ars brevis*. Veg. la nota 12. Si això és així, la redacció de la *Visió* s'ha de considerar posterior a la data d'aquesta edició (1565).

tats»; v. 296)¹⁵ i encara va aconseguir de revocar la inclusió de l'obra lul·liana a l'índex de llibres prohibits («provant molt clar que fonc malament fet...»: v. 297).

Observem que Vileta ha restablert l'«honor i glòria» (v. 294) de Llull, exactament els mateixos atributs que ha perdut l'obra de Marc (v. 218). Com ha estat advertit (Anton 1970, 9, i Alegret 1993, 76), Vileta podria voler repetir una operació paral·lela amb Marc.¹⁶ I és per això que aposta Pujol. Més avall tornaré sobre aquest paral·lelisme.

Fa tota la impressió que la composició de Pujol respon a una situació ben concreta que presenta diversos plans:

- a) la difusió inqüestionable de Marc al XVI dins del món hispànic: Marc ha esdevingut una mena de clàssic hispànic¹⁷ al voltant de l'obra del qual hi ha una activitat considerable de comentari i d'interpretació dins de certs cercles intel·lectuals;
- b) la voluntat de “recuperar”, de reinscriure Marc en la tradició estrictament “nacional”, retornant-li l'«honor i glòria»;¹⁸

15 Crec que no hem de fer gaire cas de les afirmacions de Pujol sobre l'oblit de les obres del beat. Sense anar més lluny, n'hi hauria prou de consultar el recentment aparegut volum de compilació dels nombrosos treballs que ha dedicat el pare Batllori al lul·lisme per contradir qualsevol afirmació sobre un tal oblit (Batllori 1993). Hi ha una bibliografia ingent sobre la difusió del lul·lisme a Itàlia, França, Alemanya, Castella... al llarg de l'edat moderna. No oblidem, a més, que des del segle XV estaven en funcionament les escoles lul·lianes de Barcelona i Mallorca. Tant el projecte integrador mateix de l'edició de l'*Ars brevis* que va fer Vileta, en què van col·laborar Nicolau de Paes, Lefèvre d'Étaples, Corneli Agrippa i Alonso de Proaza (aquest darrer, entre altres activitats pro-lul·lianes, s'havia fet càrrec de diverses edicions d'obres llatines del beat a principis del XVI a València), com la defensa mancomunada d'un català (Vileta), un mallorquí (Jeroni Nadal) i un valencià (Joan Jeroni Domènec) per treure Llull de l'índex el 1563, mostren que de cap manera era Llull un autor oblidat. I encara Obrador ed. 1906, 444-446, i Rogent & Duran 1927, 94-95, esmenten la possibilitat que aparegués a Barcelona el 1567, a les premses de Claudi Bornat, una edició d'una *Art de confessió*, atribuïda a Llull (*Art de confessar singular del Dr. el Beato Ramon Llull. Impres en Barcelona en casa de Claudio Bornat en 1567. Ab llicencia y privilegi*) i preparada per Vileta, que també hi va redactar un prefaci-dedicatòria al bisbe Guillem Caçador que conservem a l'encapçalament del manuscrit d'aquesta obra, potser l'original per anar a impremta.

16 Paral·lela, però no tant com pretén Bover 1987, 65-66: «En aquest concili [de Trento], precisament, s'establí el primer índex de llibres prohibits, entre els quals hi figurava Ausiàs March.» No tenim cap notícia que Marc hagi estat mai inclòs a cap índex de llibres prohibits. L'afirmació de Bover sembla procedir d'una lectura apressada del següent fragment d'Anton 1970, 9: «Formulat l'ideal [de la Contrarreforma], però, s'imposa el problema d'una nova valoració dels autors i poetes del passat –pensem en l'establiment del primer índex de llibres prohibits, dut a terme en ple concili de Trento–; entre ells, d'Ausiàs March.»

17 Veg. una interpretació d'aquest fenomen a Duran 1991.

18 Són importants, en aquest sentit, les paraules que figuren al document de nomenament de Vileta com a catedràtic de l'art i la doctrina lul·lianes, signat a Barcelona el 23 de març de 1565; després de relatar amb detall la tasca de Vileta en defensa de l'ortodòxia lul·liana enfront de la inquisició espanyola i romana (veg. nota 12), el document afegeix: «Attenent doncs, [...] la doctrina, zel, mèrits, treballs y gastos per dit reverent mestre Luis Joan Vileta empleats, [...] per la defensió de dit illuminat doctor mestre Ramon Llull, a laor y glòria, no sols de son linatge y parentela, més encara del nom cathalà [...]» (Madurell 1964, 76). Aquests mots avalen sens dubte la relació Llull/tradició cultural catalana que ha estat considerada com una reivindicació de certs sectors intel·lectuals catalans de la segona meitat del XVI. Observem també que són gairebé els mateixos que Pujol utilitzarà en el panegíric viletià, tant per fer referència a Llull com a Marc.

- c) i, *sobretot*, una *polèmica concreta* dins del món intel·lectual i literari català, amb un decantament estrictament literàrio-profà (que no descarta el vessant moralista, i fins moralista cristià), que endevinem majoritari, d'una banda, i Vileta i cercles adherits, de l'altra, on aquests darrers malden per difondre una interpretació concreta.

Aquesta polèmica, que intuïm aspra, ve reflectida inequívocament en diverses al·lusions del poema de Pujol. Diu "Marc" en una ocasió: «lo qui m'entén, de mi no vol res dir / perquè *no el creu la folla gent grossera*» (vv. 225-226). I una mica més avall, quan "Marc" concreta qui és l'únic («u tot sol») intèrpret autoritzat dels seus «dictats»: «Lluís Joan Vileta se fa dir, / *reny lo qui reny i grunya lo qui grunya*, / que, sens dubtar, ell vui en Catalunya / mos dits entén del tot i sens fallir» (vv. 273-276). No cal dir que el protagonista dels dos fragments és el mateix. I que es fa palesa, o bé la poca o la nul·la incidència, si més no fins aleshores, de les propostes interpretatives de Vileta sobre Marc, o bé que aquesta era objecte d'una contestació franca i general, o bé ambdues coses alhora. La defensa ultrada que Pujol fa de la proposta de Vileta, posada en boca de Marc, tot sancionant amb el poema-revelació la primàcia i exclusivitat de Vileta sobre la seva obra, vol incidir de manera ben concreta en la pugna intel·lectual al voltant de la poesia ausiasmarquiana.

Pujol no ens comenta cap aspecte de l'obra de Marc, ni ens aporta la més mínima clarícia de quina devia ser la interpretació que volia imposar Vileta, perquè el seu poema té un únic objectiu, i aquest no pivota al voltant de Marc sinó al voltant de Vileta. Ell vol contribuir a la campanya del teòleg barceloní mitjançant un panegíric incontestable de la seva categoria intel·lectual i de la seva tasca.

PUJOL I LA CONTRAREFORMA¹⁹

El primer treball que va establir la relació entre la poesia de Pujol i l'esperit de la Contrareforma va ser Anton 1970, que en va donar una visió de conjunt i va inserir la producció sencera de Pujol en aquest esperit, com un tot ben travat. Comas 1971 en va seguir la petja, sense gaires precisions, però.²⁰ Jo voldria, ara i aquí, incidir-hi i concre-

19 Recordem que els decrets tridentins són aprovats al concili provincial tarraconense de 1564-1566 («el primer de la seva sèrie a Espanya»: Bada 1970, 155) i la seva aplicació al bisbat de Barcelona, regit per Guillem Caçador fins al 1570, va ser immediata. (Per al pontificat de Guillem Caçador, marcat per Trento, veg. Bada 1970, 149-155, i esp. 179 ss.; per a l'aplicació i incidència de la Contrareforma en la societat del Principat, veg. el recent Kamen 1993.)

20 «Lo que más sorprende en la *Visión en somni* es que Ausiàs March, no sólo ensaíza la actuación de Vileta en el Concilio de Trento, sino que, en cierta manera, él mismo aprueba y se adhiere a las conclusiones tridentinas, como si hubiera estado de acuerdo con ellas *a priori* o como si las normas morales conciliares fuesen una realización o aplicación de su doctrina moral. Pujol nos presenta, pues, un Ausiàs March tridentino *avant la lettre*. En realidad lo que pretende es reivindicar el valor literario y ético de la poesía ausiasmarquiana, como lo había hecho Vileta con la obra y el pensamiento de Ramon Llull; y más aún: animar a su amigo a emprender una exégesis de la problemática moral y religiosa del gran poeta. En consecuencia, Pujol es un hombre que, además de valorar la tradición literaria y cultural catalana, la quiere salvar, y la quiere salvar actualizándola. No acierta en ello, es verdad, pero su actitud, por lo menos, es merecedora de respeto.» (Comas 1971, XVI-XVII).

tar-ne alguns aspectes. Repassem, doncs, alguns detalls dispersos en el text de la narració. Respecte dels vv. 73-76, he esmentat més amunt com Pujol condemnava la gosadia intel·lectual dels qui van per lliure.²¹ Però notem com hi aplicava un substantiu prou significatiu: la qualificava d'«error». El narrador s'adreçava a Marc (vv. 125 i 128-132):²²

Plàcia-us [...]

lo que us deman me vullau aclarir,

que jo confés que mon error mereix

ser castigat ab altra major pena,

i sempre estar posat en tal cadena

i carregat d'un altre major feix.

El paral·lelisme amb la noció de caiguda en el pecat hi és ben palès. L'error dels presumptuosos, com el pecat, implica caure en la foscor, perdre la llum (la Casa d'Ignorança era «un lloc fosc i molt escura casa, / on no hi ha llum de flama ni de brasa, / no hi ha res clar, mas gran escuradat»: vv. 98-100; i era, a més, un lloc molt «perillós»: v. 317), i, com amb el pecat, cal confessar-se (v. 129), penedir-se'n («penit-te molt de ton defalliment»: v. 89) i ser severament castigat («i sempre estar posat en tal cadena / i carregat d'un altre major feix»: vv. 131-132). He triat fragments dispersos, però el paral·lelisme és latent al llarg de tot el poema.²³

No serà gens casual que “Marc” especifiqui que Vileta «errors molt grans ab subtils arguments / ha destruïts en la Sinodo santa...» (vv. 285-286). S'estableix així una correspondència ben estreta entre llibertat intel·lectual i pecat, entre lliure interpretació de Marc (però també en general)²⁴ i error que condueix a l'heretgia, i al cap i a la fi, entre el dirigisme intel·lectual que proposa Pujol (o Vileta per boca de Pujol?) i la reforma i redreçament espiritual que cerca l'Església reformada de Trento. Però potser per copsar més clarament aquestes correspondències caldrà que repassem plegats algunes consideracions generals de l'esperit i la voluntat que van sortir del concili tridentí.

Entre altres coses, Trento va fer per manera de superar la confusió sobre els problemes dogmàtics d'abans de Luter, però sobretot, va voler deixar ben establertes les

21 Per Pujol, pluralitat de pensament, d'interpretació, és sinònim de confusió. Sobre els dits de Marc, Pujol afirma que «viu molt gran desconcert» (v. 57), «entre tots ells viu gran debat formar [...] e quiscú d'ells [...] lo seu parer volia sustentar / i com en tot molt fossen discordants» (61-65), «tots los demés, sens art, ab gran destempe, / sobre mos dits estan contrapuntant» (231-232), estan rivalitzant, doncs.

22 Al v. 59, la gent anava «errada» en el sentit de “sense orientació, perduda”, però també de “caiguda en l'error”. Algun altre esment: «error i falliment» (v. 92).

23 El rerefons religiós no s'atura pas en aquest paral·lelisme, n'hi ha més mostres. Pretendre saber sense guia és, a més d'error, vana pretensió, i a la fi pura «aparença», «fum» (vv. 5-8, 151-152), i aquí Pujol segueix el discurs del menyspreu de les coses del món, entre les quals hi ha la pretesa saviesa sobre les coses dels homes: el discurs de la *vanitas*. Veg., més avall, la nota 62.

24 Recordeu l'estrofa primera i les generalitzacions que conté el poema sobre aquesta qüestió que he esmentat més amunt, p.e., «de què es segueix tan gran confusió, / que el més grosser pensa passar l'entendre / del més cient, i vol açò defendre / sens escoltar n'gun dret ni raó» (vv. 169-172), «Mes ja tot hom creu tenir tant cabal / que no em cal fer dels penidents la suma» (181-182).

fronteres doctrinals entre catòlics i protestants. Contra la *sola Scriptura* que proposaven aquests darrers, Trento deixa clar que la paraula de Déu ens ha estat transmesa per la *Biblia*, però interpretada autènticament per l'Església. Al concili es va precisar la relació *Biblia*-Tradició, de manera que la primera ha de ser il·luminada (notem el mot) per la segona, per la doctrina dels Pares i les definicions dels concilis ecumènics. Com a corolari d'aquestes intencions, i analitzant la pràctica dels primers anys d'aplicació, podem simplificar allò que aquí ens interessa en dos punts:²⁵

- a) condemna de tot allò que representa el criteri personal, la interpretació lliure;
- b) necessitat d'establir una ortodòxia clara i incontestable²⁶ a través de:
 - la determinació d'un corpus fix d'autoritats;
 - l'establiment de la figura de la guia o tutoria espiritual.

No és moment, doncs, d'alegries intel·lectuals, de cabrioles més o menys irreverents, de pluralitat: els catòlics van considerar que l'actitud humanista –Valla, Erasme, etc.–, havia resultat nefasta i havia conduït fatalment a l'escisió, a la Reforma protestant.²⁷

25 Cal tenir present que és en la interpretació, recepció i aplicació dels decrets tridentins i no a Trento mateix on es produeix l'empobriment i esquematisme, una «uniformització sota la guia i el control romà» (Vilanova 1986, 367-420, esp. 396-397; la citació és de la p. 420); aquest aspecte reductor va ser més extremat encara en el cas de l'Església hispànica (pp. 411-412).

26 O, si voleu, «el concili posava fi a l'estat d'«incertesa teològica» [...] de la teologia pre-tridentina» (Vilanova 1986, 400).

27 Veg. els atacs duríssims de Climent VIII, Bellarmino o la declaració que adreça al rei l'Assemblea del clergat francès (s. XVII) contra la llibertat de consciència religiosa a Venard 1993, 34-35. Tenim un exemple palmari d'aquesta actitud en la literatura catalana de la immediata Contrareforma: els personatges Opinió i Llibertat de l'acte sacramental *L'Església Militant* de Joan Timoneda. Sens dubte, l'humanisme va contribuir a la preparació de la Reforma, tant per la proposta del retorn a la Bíblia com per la insistència en la religió interior, amb la desvalorització paral·lela de la jerarquia, el culte dels sants i les cerimònies (Delumeau 1973 [1985, 20-26]). Convé que transcrivim aquí l'encertat resum d'Anton 1970, 8-9 sobre aquesta qüestió: «El 1567, després de Trento [...] havien declarat sant Tomàs el cinquè doctor de l'Església i havia [sic] adoptat el seu sistema filosòfic –Ja submissió del racionalisme aristotèlic al misticisme agustiniana en el camp de la teologia– com a doctrina oficial de l'Església. Els jesuïtes havien estat els qui havien fet seva amb més entusiasme la doctrina, els punts essencials de la qual són, d'una banda, la religiositat mística i, de l'altra, la reglamentació estricta de la vida religiosa dins l'organització eclesial, la disciplina i la dominació de la voluntat. L'ideal moral de l'Antiguitat i de l'Humanisme, que havia estat de saviesa, és substituït pel simplement ortodox de santedat, segons el qual el fi últim de tota criatura intel·lectual és "veure Déu en la seva essència" (sant Tomàs, *Comp. teol.*, CIV). D'aquí que no es rebutgin els béns racionals que tant havien cercat els humanistes, sinó que rebin un valor relatiu en esguard del bé sobirà; la voluntat concentra totes les seves facultats en l'adquisició d'aquest bé i, així, tant la voluntat com la raó se sotmeten sense condicions a les exigències de la fe. El dualisme renaixentista entre el cor i l'enteniment, entre el voler i la raó [Anton es refereix aquí al dualisme de Marc, per bé que no el podem considerar renaixentista] és superat mitjançant un nou dualisme entre el racionalisme i la mística, entre la voluntat de creure i el desig natural de saber.»

Pujol trasllada aquest esquema, aquest esperit, a la lliure circulació d'idees literàries de la seva època, i, en concret, a Marc.²⁸ En condemna la lliure interpretació i reclama el sotmetiment a la tutoria intel·lectual concretada en la figura del guia Lluís Joan Vileta.²⁹ *Mutatis mutandis*, crec que hi podem detectar l'aplicació d'un esquema equivalent al tridentí dels textos canònics: l'obra de Marc constitueix el corpus (l'Escriptura) i Vileta i la seva doctrina en són la tradició interpretativa. Inversament, el contacte directe amb l'obra de Marc i la multiplicitat interpretativa, lliure, són condemnats (conduïen a una dispersió de signe estrictament profà) com a confusió, de la mateixa manera que ho són els reformats que, en refusar tot altre text que no sigui l'Escriptura i, per tant, la tradició interpretativa, es veuen abocats a una multiplicitat exegètica que dona lloc a tantes altres esglésies (luterans, calvinistes, zwinglistes, la via anglicana, els extremismes anabaptistes, presbiterians...³⁰).

El panegíric de Pujol, centrat en l'exitosa activitat tridentina de Vileta (tant a favor del lul·lisme com contra els protestants, que fan ostentació d'«errors molt grans»: v. 285), fa que hàgim de concloure que la proposta interpretativa del darrer sobre Marc devia consistir en reduir-lo a certa ortodòxia. O que volia demostrar que, en essència, Marc era més a prop de l'esperit de Trento que no pas el que pretenien els seus comentaristes d'aleshores. És a dir, procedir paral·lelament a com ho havia fet amb Lull. Així, tenim en Vileta un combatent actiu per (re)establir i veure sancionada l'ortodòxia de les figures màximes de la tradició cultural catalana. Al cap i a la fi, Pujol, a l'*Argument* inicial, cercava «que sia molt lloada / per totes parts del cient la doctrina, / puis l'ignorant per ella s'encamina»:

- 28 Anton 1970, 8-9: «Joan Pujol se situa en aquest context d'idees, així com el protagonista del seu poema èpic i molts dels sants dels quals fa el panegíric.» Seguint Anton, Alegret 1993, 74, fa l'observació següent: «[...] aquest seu relatiu despullament estilístic [«un estil més tot eixut, que no sol prodigar gaire les filigranes retòriques»] es correspon perfectament amb el despullament ascètic de la Contrareforma catòlica: hi ha adequació entre la forma literària i el contingut ideològic. Tenim, doncs, un primer punt, per bastir-ne una valoració positiva: l'obra poètica de Joan Pujol representa històricament el purisme ascètic i bel·licós dels primers temps de la Contrareforma tridentina.»
- 29 L'al·lusió a la figura del guia és constant al llarg del text: «... del cient la doctrina / puis l'ignorant per ella s'encamina» (vv. 12-13); «... i sabreu quant amarg / i menys de seny és lo grosser qui pensa / per si mateix, ab vera coneixença, / entendre bé mossèn Ausiàs Marc» (73-76); «si vols eixir d'on te veuràs enclús [=la Casa d'Ignorança], / [...] / cercant algú qui et puga d'allí traure, / hom molt expert, perquè no tornés caure / en lo mateix error i falliment» (88-92); «... si trobaria / ab qui em pogués del portal [per sortir de la Casa d'Ignorança] instruir» (103-104); «i per eixir après d'aquest desert, / està segur que et donaré tal guia, / que tinc per cert que vui no es trobaria / qui tant com ell sabés lo camí cert» (145-148); «... la Casa d'Ignorança / on qui està enclòs pot perdre l'esperança / d'eixir-ne mai sens d'altri ser guiab» (154-156); «i sens remei d'eixir mai d'aquest lloc [=Casa d'Ignorança] / si, doncs, [...] / no cercaran algú qui de l'armari / tinga la clau dins on foren tancats» (176-180); «Nigú darà, sens llum, segura guia / en lloc escur, trist i desconegut» (243-244); «D'aquest treball sabràs que són eixits / molts qui l'han pres per guia molt experta / en mos dictats, que sempre la fa certa / a tots aquells qui els cerquen penedit, / restant après ab delitós descans / i sens temor de tornar aci caure» (309-314); «Doncs per eixir de lloc tan perillós, / aquest pendràs per guia molt segura» (317-318).
- 30 Malgrat que els catòlics, en general, etiquetaven com a luterans tots els reformats, això no era obstacle per posar en evidència les diversitats i manca d'entesa entre aquests. Lucien Febvre retreu un fragment de *L'Histoire de la naissance, progrez et décadence de l'hérésie de ce siècle* de Florimond de Raemond, de 1605, on els evangèlics apareixen rumiant «cada cual en su cabeza su creencia y opinión particular y reprobando la de su compañero. Uno encontraba bien tal punto de Lutero; éste, otro de Zuinglio; aquél era de la opinión de Melanchton y el de más allá, del parecer de Ecolampadio o Bucero» (veg. Febvre 1929 [1971, 22-23]).

- a) la ciència de Vileta resta definitivament sancionada per la brillant actuació d'argumentació i confutació dels errors dels heretges reformats, dels «segons lucifers» (v. 292):³¹ Vileta és el «cient»;
- b) l'autoritat del canonge barceloní damunt del context cultural i intel·lectual català no pot ser discutida des del moment que va reeixir plenament en la defensa de l'ortodòxia de la figura més rellevant, més “exportable”, del país, Ramon Llull: Vileta té la «doctrina».

Pujol estableix aquestes dues premises per fonamentar una proposta de guia intel·lectual centrada en Vileta.³² El panegíric no és gens gratuït: cerca de justificar i legitimar de manera incontestable Vileta com a capdavanter de l'operació.

Però després de llegir el panegíric, i a banda de la condemna de l'“expatriació” dels versos marquiàns, ignorem quina de les lectures que es feien de Marc era la que resultava tan poc agradosa als ulls del tàndem Vileta-Pujol. Ara bé: quina era la lectura que en feia Vileta? En què consistia la seva «guia molt experta» pels laberints marquiàns? No n'ha dit un mot. No ho sabem del cert, però crec que podem flairar que no devia ser gaire diferent de la que proposa Pujol mateix a les seves gloses.³³

LES TRES GLOSSES DE L'EDICIÓ DE 1573

En l'edició de 1573, Pujol incloïa tres poemes en cobles decasil·làbiques creuades singulars a mode de gloses sobre estrofes de Marc: una a la primera cobla del cant 39 ausiasmarquià («Qui no és trist, de mos dictats no cur»),³⁴ una altra a la primera del cant 74 («Als fats coman tot quant serà de mi») i una tercera a la primera del cant 49 («A mal estrany és la pena estranya»). I aquests textos són servits com si fossin marquiàns, és a dir, “Marc” parla en primera persona.

- 31 Com a segons lucifers veia els protestants també Girolamo Muzio a la *Historia sacra* (Venècia 1570) (veg. Bertelli 1973 [1984, 54]). Recordem aquí el fenomen de concentració de totes les pors de la societat cristiana d'aquesta època en la figura del diable: veg. Delumeau 1971 [1973, 207-208] i, sobretot, Delumeau 1978, 304 ss. Però no solament els catòlics veien el diable entre les files dels heretges, també els reformats usen a bastament de la figura demoníaca per desqualificar els adversaris i identifiquen el papa amb l'anticrist (veg., p.e., Bertelli 1973 [1984, 44-46]). D'altra banda, es produeix una reducció a la categoria d'herètic de tot un seguit de fenòmens ben diferents: jueus, musulmans, idòlatres i, naturalment, els luterans (Delumeau 1978, 510), tot abolint les distincions que feia l'Església medieval (veg. Venard 1993 i com aquesta intransigència és pròpia d'un sector ben concret de la societat catòlica: el clergat). Cf. el v. 504 del poema *Lepant* de Pujol, on el turc és anomenat també «segon llucifer».
- 32 Insisteixo, però, que Vileta era proposat com a guia en un sentit molt ampli, no reduït a la interpretació del vers marquià: diu el Marc de Pujol que Vileta és expert «en mos dictats i tot quant més ignores» (v. 271).
- 33 Que el «reflex» dels «esforços» de la suposada operació, paral·lela a la de Llull, de Vileta-Pujol sobre Marc recau a les gloses i no pas a la *Visió* ja ho havia avançat Amadeu Pagès, el qual, amb contundència, havia afirmat que les ensenyances del mestre eren reflectides, millor o pitjor reflectides, en vers pel deixeble: «El bon capellà de Mataró va voler [...] donar-nos una mostra de les interpretacions a les quals havia arribat el mestre que s'enorgulleix d'haver seguit» (Pagès 1912, 107). Cal no oblidar, però, les paraules de Pujol a la dedicatòria que fa de l'edició de 1573 a Jeroni de Pinós: diu que ha compost «unes gloses sobre mosèn Auziàs March, fetes per aver-m'ó manat V.M.».
- 34 Totes les citacions de versos de Marc les faig de Bohigas ed. 1952-1955. Només hi he introduït un petit canvi de puntuació al v. 185 del poema 105. Per tal de no introduir un doble criteri d'edició, un per a Marc i un per a Pujol, he optat per regularitzar ortogràficament els pocs versos que transcriu de l'edició de Bohigas.

La crítica, des de Pagès 1912, ha insistit que les glosses de Pujol responen a la voluntat d'aquest per fer entenedors els dictats de Marc, i constaten unànimement el fracàs de la tasca que es va proposar.³⁵

La interpretació de Pagès ha estat seguida en general per la crítica.³⁶

35 «No coneixem sinó de referencia [*deu al·ludir a la que fa Pujol a la Visió en somni*] els treballs de Luis Juan Vileta que, més que cap altre, gracies a la seva erudició filosofica y teologica, podia interpretar les poesies didactiques y morals d'Auzias March. Es probable que les havia traduïdes y comentades. El seu amic Joan Pujol, capellà de la diocesi de Mataró, al qual devem les poques notícies que ns queden sobre aquesta part de l'obra den Vileta, ell també, va provar d'esclarir algunes estrofes del vell poeta, però la seva manera de comentar-lo no podia llançar una llum gaire viva sobre les seves foscos. Creient sens dubte que, per parlar d'un poeta, el llenguatge de la poesia es el més convenient, ha glosat en versos catalans cinc octaves preses a diversos indrets de les seves obres, y n'ha fet l'argument de cinc poesies diferents en les quals cada estrofa, fóra les tornades, acaba amb el vers d'Auzias March que s'hi explica. [...] Es molt de doïdre que una mica d'aquesta profunda coneixensa que Vileta havia adquirit del [*sic*] secrets d'Auzias March, no hagi passat en les gloses del seu deixeble Pujol, y no obstant, el bon capella de Mataró va voler, escollint, per comentar-les, cinc estrofes preses al començament, al mig y a la fi de l'edició de 1543, donar-nos una mostra de les interpretacions a les quals havia arribat el mestre que s'enorgulleix d'haver seguit. [...] Però, no content de seguir, en els seus comentaris poetics, les fórmules prosodiques del seu model, n'empastella sovint el llenguatge, emmanllevant-li metàfores y adhuc expressions [...]. Però's veu que Pujol va preocupar-se més del seguit de les rimes que del de les idees, y la seva parafraasi, devegades enginyosa, es en general poc instructiva. [...] L'unic merit den Pujol ha consistit en senyalar el genre de dificultats que presenta'l text d'Auzias March [*es refereix a la Visió en somni*] y que tenen per causa quasi totes les seves idees filosofiques y teologiques. [...] Un tal sistema d'interpretació no podia, evidentment, ser aplicat més que a un ben petit nombre de versos, y servia molt més per fer admirar la traça de versificar del comentador que per aclarir els versos del poeta filosof.» (Pagès 1912, 103-111).

36 Rubió, que parlava per referències (Torres Amat, Massó, Pagès...) i no va tenir a les mans els textos (ni manuscrit, ni imprès) de Pujol, va prestar ben poca atenció a Pujol. Després d'un brevíssim resum argumental de la *Visió*, on diu que «se li apareix Ausiàs March i es lamenta del creixent oblit de la seva obra» (?) afegeix: «Corol·lari de la *Visió* són uns comentaris en vers que Pujol va escriure, en forma de glosses [...] El judici que en formula [Pagès] és just: són una paràfrasi enginyosa però poc instructiva [...] Poca cosa valen aquells versos en si mateixos, però aixequen una mica el vel d'allò que fou a la segona meitat del segle XVI l'atracció que la poesia d'Ausiàs March exerci en el món donat a la filosofia i a l'especulació. [...] Pujol parafraseja Ausiàs March sense originalitat, imitant-lo en metre i en estrofa.» (Rubió 1953 [1985, 39]). Recordem que no es tracta pas d'una visió general de Marc a la segona meitat del XVI, com es desprèn dels mots de Rubió, sinó de la visió d'un sector ben concret. «Cinc poesies de Joan Pujol són bastides com a glosses de passatges d'Ausiàs March, la qual cosa suposa un gran entusiasme envers el gran poeta i un sincer desig de comprendre'l i fer-lo comprendre. [...] no era precisament aquest el camí més apropiat per a fer assequible la poesia d'Ausiàs March a aquells lectors del segle XVI que la trobaven tan fosca.» (Riquer 1964 [1985, IV, 477-479]). «Sus glosas son imitaciones, paráfrasis de Ausiàs March, sin más aportación que el mero virtuosismo mimético. La *Visió en somni* quizá tenga más interés por el mecanismo alegórico que actúa como soporte. En estas composiciones Joan Pujol no es profundo, no consigue calar en el auténtico espíritu de la poesia de Ausiàs March y, mucho menos, actualizarlo —como era su propósito. Tiene, por el contrario, el mérito de haber continuado una tradición, de haber hecho un esfuerzo por comprender los cantos ausiasmarquianos y haber puesto todo su entusiasmo personal en difundirlos.» (Comas 1971, XV). «El canonage Vileta va ser comentarista de l'obra d'Ausiàs March i tot sembla indicar que Pujol en fou deixeble, o aïmenys hi va mantenir alguna relació d'amistat. Pujol va voler fer amb l'obra d'Ausiàs March el que havia fet Vileta amb l'obra i el pensament de Lluïl: reivindicar el valor ètic i literari de la poesia de March. [...] Va fer unes glosses de poemes d'Ausiàs March. Aquestes glosses es tanquen a cada estrofa amb un vers marquian. La intenció de Pujol en aquestes glosses és la de comprendre l'obra del gran poeta, divulgar-la i actualitzar-la als moments que es vivien. Però no va aconseguir entrar en l'autèntic esperit de l'obra ausiasmarquiana.» (Vellvehí 1991, 81). Veg. també la citació de Bover 1987 feta a la nota 12.

Tot i que, entre tota la producció pujoliana, i si deixàvem *Lepant* de banda, aquests textos han estat els més comentats per la historiografia literària catalana, ningú no s'ha preguntat, que jo sàpiga, per què Pujol, si pretenia millorar la comprensió dels versos ausiàsmarquians, havia triat aquestes estrofes i no unes altres.³⁷ En podia haver triat, doncs, qualsevol altres? O bé la tria responia a alguna raó concreta? Si és així, l'ordre en què són situades revela alguna voluntat d'ordenació o bé han estat situades a l'atzar? Si la hipòtesi de la tria i de l'ordenació del conjunt respon a un pla determinat, quin n'és el sentit?

Glossa 1

Mirem d'analitzar aquestes glosses en el mateix ordre en què apareixen a l'edició. Al poema 39, Marc empeny aquells enamorats que es troben en una situació paral·lela a la seva a llegir el seu dictat a manera de consolació, tot recordant-los com, enmig del dolor, delit hi és mesclat.

Les tres primeres cobles de Pujol s'adrecen a un destinatari equivalent al que reclama Marc 39: un "iniciat" en l'amor; més encara, algú que n'ha experimentat les amargors, l'únic que és capaç d'entendre «primament» els «dits plens de foscura», el foll discurs del líric. Fora d'aquest, cap altre, caracteritzat per Pujol pel seu «voler llibert», no cal que s'hi escarrassi. Més encara, *no l'ha* de llegir (vv. 17-18). Però en les cobles IV i V hi ha una rectificació: s'adreça *també* a «tot llegidor ab pensa reposada» (v. 30), justament una mena de lector contraposat a l'anterior perquè, a diferència d'aquell (vv. 21-24), pot «més en ell ús de raó / que de l'amor los lligams i cordells». De fet, davant d'aquesta altra mena de lector hi exposa una precaució: abans d'abandonar el «segur port» (v. 25) de la «pensa reposada», cal que s'hi repensi bé en anar a llegir versos que li poden resultar altament estrafolaris i desassossegadors per tal com són expressió d'un pensament torturat.

Al capdavant s'adreça a tothom, enamorats i no. És clar que aquest darrers hauran de fer alguna mena d'"esforç suplementari" per mirar d'entendre una obra a primer cop d'ull «tan mal traçada» (v. 37) perquè la seva disposició no és l'adequada (veg. vv. 9-12, 17-20). I per això, si el lector assenyat i «llibert» es decideix a fer el pas endavant i abandonar la «bona posada» (v. 31), «per demostrar que de mi li pren dol, / llija mos dits mostrant pensa torbada» (vv. 39-40).³⁸

Un cop ha creat l'expectació sobre «tot llegidor», Pujol passa a relatar les causes del forassenyament a les tres últimes cobles i a la tornada («Par-me que vol tot llegidor oir / què m'ha causat tant mal i desventura»: vv. 41-42). El tractament que Marc i Pujol apliquen al sentiment amorós és ben diferent en un cas i en un altre. En Pujol totes les referències a l'amor són negatives: l'enamorat és aquell «... qui s'és vist lligat en la cadena / d'aquell nu cec que el fals Cupido ordena» (vv. 22-23; notem: «el fals Cupido»); hi fa al·lusions a la mort inexistents en el text de Marc 39 («Mas, puis som cert que hauré de

37 Pagès 1912, 107 només esmenta, com si es tractés d'un tast simètric, que va prendre-les del principi, mig i final de l'edició de 1543. (Veg. nota 35 i, més avall, la 61.) Tanmateix, Pagès no és prou precís: l'ordre dels cants 39, 74 i 49 a l'edició de 1543 és f.1, f. 102 i f. 60, respectivament; i en la de 1545: f. 1, f. 98v i f. 57v. Hi ha hagut, per tant, una transposició que Pagès no va assenyalar.

38 La llició del vers de Marc 39 que Pujol adopta coincideix amb la de les edicions *c* (1545), *d* (1555) i *e* (1560). A l'edició de 1543 aquest vers feia: «llija mos dits / mostrants pensa torbada». Per bé que «mostrants» és un participi de present i «mostrant» un gerundi, en ambdós casos som davant d'expressions equivalents, perquè el subjecte de les dues formes verbals en mode no personal és el mateix: «mos dits»..

finar / mos jorns en breu sens poder resistir»: vv. 49-50); queixes adreçades a Amor també absents en el poema marqujà («sempre diré i dic sens penedir / que a bon servent Amor sol mal pagar»: vv. 51-52; «mas jo som cert no dec esperar tal [=just premi] / perquè em só vist mil voltes d'ell burlat»: vv. 59-60). Finalment, en acabar el poema al·ludeix desesperançat a la constància forçada en el servei amorós, en el sotmetiment de la voluntat al voler d'Amor. Comparem això amb alguns dels versos de Marc 39:

- Alguna part, e molta, és trobada
 10 de gran delit en la pensa del trist,
 e si les gents ab gran dolor m'han vist,
 de gran delit ma arma fon companyada
 [...]
 23 a sa tristor me plau abandonar
 e per tostemps viure entristadament
 [...]
 36 desig sos mals puis delit hi és promès.

Res d'això no trobem en Pujol. I no cal dir que el sentiment d'orgull reptador de Marc 39 s'ha esvaït en Pujol. En definitiva, allò que en Marc era un estat agradós i triat voluntàriament, fet de dolor i delit (veg. esp. cobles II-V del poema 39), en Pujol només hi veiem expressat l'aspecte forçat i dolorós, el qual aboca a un estat desassenyat. A la fi, Amor no compensa dels afanys. Amb tot, la voluntat, sotmesa a Amor, no se'n pot deslliurar.

Crec que, comptat i debatut, hem d'entendre el poema de Pujol com una operació d'advertència als lectors de Marc: ha combinat part dels elements que li proporcionava la primera estrofa de Marc (la interpel·lació al lector, les referències a la tristor i a la passió dolorosa per amor); i ha "oblidat" la resta del poema de Marc (el record de la barreja dels delits que acompanyen el dolor per tal que serveixi de consol als amadors). Insisteixo: el que en Marc és una comunió amb els qui es troben com ell i un desig de alleugerir-los els afanys tot recordant-los la part delitosa que comporta el dolor amorós, en Pujol és una *advertència* que només té en compte els efectes negatius: l'esclavatge i el dolor.

Glossa 2

En aquest cas, Pujol ha triat un dels textos de Marc (el cant 74) més virulents en el debat entre desig i raó: això li permetrà d'avançar un pas més en la diatriba contra l'amor profà. Però no avancem esdeveniments. Extrecc alguns versos de Pujol (vv. 9-14 i 25-28):

Ja fonc un temps que jo fui tan expert
 que d'un cas prim qui m'hagués argüit
 segurament ell haguera sentit
 que en aquell fet mon seny era llibert;
 ara, posat en tal confusió,
 mai no conec lo que la raó vol;
 [...]
 Quan me record del que solia ser
 i del que som, en mi sent gran espant,
 e quan en mi d'açò faç major plant,
 tant més conec que minva mon saber.

Malgrat que podríem pensar que «expert» i «cas» feien referència a l'experiència amorosa, no és pas així. Pujol no parla pas d'un enamorat que abans era savi i ara, canviada la situació d'alguna manera, se li ha ofuscat la raó. No, Pujol no al·ludeix a cap canvi dins del servei amorós; parla de dos estats generals diferents i oposats, quant a la primacia de la raó: estar enamorat o no estar-ne. O el que és el mateix, ser un esclau o un ésser lliure, sotmetre's a l'imperi del desig o actuar sota la llum de la raó. El capgirament respecte del poema marquià és radical: allà, en Marc, l'oposició era entre dues situacions amoroses: un estat anterior de satisfacció (cobla quarta) i un d'actual, adolorit, motivat, pel que sembla, per la manca de correspondència. En resum, en Pujol la contradicció no es produeix, com en Marc, entre un estat de joia amorosa i un de tristesa d'amor, sinó entre el de llibertat (poder de la raó damunt la voluntat), que comporta saviesa, i el de l'esclavatge amorós, que arrossega, *sempre*, alienació i confusió.³⁹

El poema de Marc conté nombroses expressions al·lusives a l'alienació que pateix l'enamorat no correspost, expressions que Pujol extrema. Però Marc ofereix una possibilitat de solució: si la dama comparteix la sofrença de l'amador, és a dir si el correspon, retornarà l'estat anterior de joia (cobla sisena: «Jo el sofré...»). Aquesta circumstància és silenciada per Pujol: l'abaltiment de l'enamorat és absolut i, mentre persisteixi en aquesta situació, sense pal·liatius. Novament, una lectura negativa, sense sortida.

Bé, no exactament sense sortida: els dos darrers versos n'insinuen una; la tornada (vv. 65-68) fa:

Oh, fals Amor!, no basta mon saber
tant que fugir puga vostres enganys,
mas si escap de tan falsos paranys
no crec que mai me tingau presoner.

La idea de fugir dels lligams de l'amor prové de la tornada (vv. 41-44) del poema 49 de Marc, la primera estrofa del qual glossarà, qui ho havia de dir?, a continuació. Aquests versos de Marc fan:

Llir entre cardís, Amor no té pus llaces
que em tinguen pres, si de aquests escape;
ungles no té ab què ma carn arrape,
mas dorm segur de present en sos braces.

No cal dir que la consideració positiva que fa Marc de la situació amorosa present no apareix en Pujol. Així doncs, per resoldre el suspens que ens proposa Pujol haurem d'anar a la glossa següent.

Glossa 3

Al poema 49, «A mal estrany és la pena estranya», Marc exposava un sentiment amorós que era un renovellament positiu d'antics estats, i no hi trobàvem cap consideració de tipus negatiu fora de l'al·lusió a la por, o tímidesa, que no el deixava parlar ni actuar adequadament (vv. 21 i ss.). I tot el poema insistia en el tema de la barreja de delit i dolor.

39 Notem també la contradicció amb el tòpic de l'aparellament positiu entre amor i intel·lecte o teoria de l'amor com a font de saber; p.e., en Marc 5, on el «grosser enginy» ha passat a subtil, mercès a la pràctica amorosa, just al contrari que en el plantejament del Marc pujolià (veg. Cabré 1993, 278 i nota 13).

Vegem què hi diu Pujol. D'entrada ja estableix un paral·lelisme entre amor i excés, i per tant amb malaltia (vv. 1-8). Observem com un cop més els afanys i penes que proporciona l'amor no tenen cap atenuant, cap delit barrejat. L'estrofa següent conté una proposta d'abandó del servei amorós que no figurava en Marc: recordem que en el poema glossat abans, el 74, Marc proposava com a solució la correspondència de l'amada. Llegim els versos de Pujol (vv. 9-16):

Puis, servint bé, d'Amor haguí mal grat,
ab desserveis hauré, crec, benvolença,
perquè es pot fer que tindrà coneixença
de mon servir quan me veurà mudat;
que per curar tan gran treball i dany
s'ha de girar tot l'orde de natura,
i per ço dic, veent que és cosa dura:
e lo remei hauria ser estrany.

En definitiva, el remei no pot ser altre que el rebuig del servei amorós. Després d'un seguit de consideracions de to desesperançat sobre alguna possibilitat, malgrat tot, de trobar sortida a la situació amorosa en què, sense fer-la explícita, es troba, els darrers versos (57-68) ens encaminen decididament cap al desllorigador de la proposta de Pujol:

Térmens pus clars trobar no he pogut
per declarar de mon treball la força,
com lo vaixell qui pren, forçat, gran orsa
60 en alta mar de molts vents combatut,
perquè lo mal, cruel i molt terrible,
de jorn en jorn aumenta ma dolor,
e va creixent tant de mal en pitjor
64 *que planament lo dir no m'és possible.*

Amor cruel, pecat inremissible,
si no ho sabeu, és lo d'ingratitude;
dins en l'infern Llucifer n'és caigut,
68 on estarà tostemps ab pena horrible.

«Térmens pus clars...»: al meu parer, aquesta expressió no fa sinó confirmar un tret que intuïem de fa estona: la successió de les glosses i la seva intenció didàctica. Pujol ve a dir: «Fins aquí he explicat, com he sabut i pogut,⁴⁰ els terribles afanys, inanitat i desesperança sense remei del sentiment amorós». Però, de quin sentiment amorós ens parla Pujol? No ha concretat clarament res; no ha aparegut cap dama. Però no cal dir que, igual que Marc, Pujol s'està referint a l'amor entre home i dona, l'amor profà. Per tant, hem de concloure que el conjunt és una consideració abstracta i general, però profundament negativa, de l'amor profà.⁴¹

40 Notem un nou distançament significatiu, incidint en la visió negativa de l'amor, en la contextualització del vers 64, que procedeix de Marc, «que planament lo dir no m'és possible»: en Marc aquesta dificultat d'expressió està relacionada amb el tema de la timidesa davant la dama (cf. vv. 24 i ss.); en Pujol és el dolor, el «mal, cruel i molt terrible», que no li permet d'explicar-se.

41 L'amor contra el qual Pujol arremet és l'amor passió, l'enamorament, el servei amorós que canta la literatura, al qual jo em vull referir sempre que parlaré d'*amor profà*.

La culminació de tot plegat arriba als versos finals, a la tornada. L'amor al qual s'ha referit en les tres glosses és «cruel» en tant que *sempre* mostra un mateix aspecte final: la *ingratitude*, el pitjor pecat possible, el mateix que va cometre Lluçifer contra Déu i pel qual va ser condemnat a penes eternes. La ingratitude, com a últim i únic "premi" que al capdavall s'obté en el servei amorós, ens relaciona aquests textos amb la vella i llarga tradició de la *belle dame sans merci*. En resum, el dolor i l'alienació, la insatisfacció constant, són els únics resultats que podem esperar en els afers de l'amor profà, sempre *cruel*.

Fins aquí les tres glosses que van aparèixer a l'edició de 1573. Si n'intentàvem destacar els temes centrals de cadascuna, obtindríem la seqüència següent:

- Advertiment als lectors de la poesia amorosa de Marc (i potser, per extensió, a tots els amadors profans?).⁴²
- Exposició de l'extrema alienació racional, de l'anorreament de la raó, i renúncia i dimissió de la voluntat que caracteritzen el sentiment amorós; al final, un besllum de solució.
- Recerca del remei de tal situació: impossible des de dins del sentiment amorós mateix; només a través del rebuig del servei amorós.

Una mica dràsticament, en la tornada final, Pujol ha precipitat en pocs versos la conclusió de les tres composicions. Si mirem ara cap enrere, però, no ens sorprèn: el discurs una mica vague i zigzaguejant de Pujol es pot enfilar d'una manera coherent en visites del que se'ns revela als versos finals.

DUES GLOSSES MÉS

Efectivament, al manuscrit de París, posterior a l'edició, hi trobem l'addició de dues glosses més, les dues sobre cobles pertanyents al poema 105 de Marc, el que les edicions bategen amb el nom de *Cant espiritual*: la primera («Puis que sens Tu algú a Tu no basta») i la darrera («O, quant serà que regaré les galtes»). El manuscrit les agrupa totes cinc de la manera següent: primer les que hem vist abans, pel mateix ordre; a continuació, les dues de què parlem. Aquestes darreres, guarden alguna relació amb les anteriors? S'insereixen en la seqüència de sentit que enfila les tres anteriors, "generades" per la *Visió en somni*? Quin paper juguen en aquest fil? Vegem-ho.

Permeteu-me abans, però, un excurs comparatiu. Entre el poema 105 de Marc i les glosses que construeix Pujol a partir de la primera i darrera estrofa, un dels aspectes distintius que es constata a cop d'ull és un tret formal: el poema de Marc és escrit en estramps (en simbiosi amb la consciència angoixada i un pensament d'expressió desordenada, potser només aparentment desordenada); les cobles de Pujol són singulars de quatre rimes, creuades capcaudades. No és un tret que hàgim de negligir: l'esquema més rígid i estructurat que imposa Pujol sobre el que li ve donat per Marc, traïx una voluntat més ordenadora, més estructuradora. Alhora, agrupa aquestes composicions amb la forma estròfica de les tres anteriors.

42 El valor de l'exemple no hi és exclòs, com en el cas dels vv. 132-135 de la *cançión CXXX* de Boscà: «Y si el áspera vía / les pudiesse mostrar [als seguidors d'Amor] por do é passado, / o mal o bien quiçá la mostraría, / pero mostrada, ¿quién la passaría?» (Riquer, Comas & Molas eds. 1957, 241). Més avall tornaré a parlar de Boscà i del seu llibre segon, al qual pertany aquest poema.

Però molt més essencial que els trets formals és una diferència de to, patentíssima. Vegem-ne dos exemples palmaris. La primera estrofa de la primera glossa⁴³ de Pujol a Marc 105 fa així:

Etern factor de tota creatura,
en qui esperam ab certa confiança
de posseir, sens temor de mudança,
4 l'etern deport de la divina altura,
nigú porà, creat de mortal pasta,
pujar a Tu mereixent de condigne;
doncs Tu, Senyor, gira't a mi benigne,
8 *puis que sens Tu algú a Tu no basta.*

Marc es dirigeix a Déu apostrofant-lo o pregant-lo amb una forta tensió, amb expressions breus i directes, sovint imperatives:⁴⁴ «Ajuda'm Déu», «Prec-te Senyor», «O Déu, mercè», «O Senyor Déu»... No cal fer observar com ja el vers inicial de Pujol, una perífrasi impersonal, una definició ortodoxa i tòpica de Déu, aigualeix immediatament tota la força expressiva dels apòstrofes ausiasmarquians. És la distància que va de «Tu» a «Etern factor de...»: un abisme.

El segon exemple apareix en aquesta mateixa primera estrofa. Els dictats de Pujol, no solament revelen una intenció doctrinària i didàctica, que en algun instant apareix també en Marc, sinó el discurs del predicador. Notem la utilització, constant al llarg de la composició, de la primera persona del plural. Els sis primers versos transcrits més amunt no tenen cap connexió amb la forma del poema marquian: una oració, de tu a Tu, sense cap altra persona interposada ni al·ludida. Només la necessària connexió de sentit amb el vers de Marc, l'últim, l'obliga a acostar-se al to ausiasmarquian. Observem: del «Tu» i «jo» de Marc a l'«esperam» de Pujol; l'expressió «ab certa confiança / de posseir...», és a dir, «amb confiança certa, segura», contrasta vivament amb el dubte ausiasmarquian (cf. vv. 193 ss.). Que diferent és aquesta visió plaent i confiada de Pujol respecte a Déu dels retrets audaçs de Marc, que fins gosa recriminar-li, si coneix que s'ha de damnar, el fet d'haver-lo creat!

Amb tot, no podia ser d'altra manera. Notem els mots de l'incipit del poema en el manuscrit: *Auziàs Marc [sic]: Puis que sens tu. Del franch arbitre: glosa*. «Del franc arbitre», és a dir, «del lliure albir», per oposició al *servo arbitrio* dels luterans. I és que aquestes dues darreres composicions contenen un bon aplec de referències doctrinals tridentines. No puc ara entrar a fons en la qüestió, però al primer cop d'ull se'n detecten unes quantes. Per exemple, la predestinació «positiva» per a tots els cristians, malgrat la necessària intervenció de la gràcia (1a estrofa); l'èmfasi en l'actuació de l'home, que el pot dur a la condemnaació, o la col·laboració del cristià, mitjançant les bones obres, per assegurar-se la salvació (és a dir, el lliure arbitri), etc., etc.⁴⁵

43 A diferència de les composicions anteriors i de la següent, en aquesta, no solament el darrer vers de cada estrofa pertany a Marc sinó que és repetit com a primer vers de l'estrofa següent, excepte, és clar, en l'estrofa inicial.

44 Veg. Ramírez 1979, esp. 36 i Sobré 1984 [1985, 119 i nota 3].

45 No cal dir que convindrà una anàlisi detallada d'aquests aspectes doctrinals. Els fonaments teològics que hi ha al darrere del poema 105 de Marc i del de Pujol, tot i no diferir gaire, cerquen èmfasis diferents: en l'endemig hi ha hagut la Reforma i Trento. Ho veurem, un xic per sobre, a continuació.

Les composicions de Pujol no fan en cap moment la impressió d'una pregària d'una individualitat vers Déu. Malgrat l'ús que fa Pujol de la primera persona del singular, aquesta no resulta convincent, creïble; més aviat fa l'efecte que l'abstracció Home, impersonal, s'adreça a Déu.⁴⁶ En els vv. 41-48, aquesta impressió és flagrant:

*Jo vull anar envers Tu a l'encontre,
i no es pot fer seguint la via torta;
volers sens fets demostren la fe morta;
en perill som d'algun terrible encontre;
l'enteniment en mi ben voler cria,
mas l'apetit fa l'acció malalta
perquè sovint ab gran desorde s'alta;
no sé per què no faç lo que volria.*

Fixem-nos en la gradació de més personal a més impersonal, per dir-ho d'alguna manera, dels tres primers versos. Malgrat la primera persona del vers inicial, que procedeix de Marc, el segon ja fa una consideració general. El tercer constitueix una asseveració teològica igualment de caràcter universal. I de contingut radicalment tridentí (o antiluterà, si voleu).⁴⁷

Aquest vers 43 («volers sens fets demostren la fe morta») concentra una clara *rectificació* dels termes de la pregària de Marc. Si rellegim la primera cobla de Marc 105, especialment els vv. 5-8, hi constatem la voluntat de Marc d'elevant-se cap a Déu. «Només» la voluntat, per vèncer el pes de les culpes (105, 9-10; com diu Ramírez 1979, 26, es tracta d'un pecador «potser més penedit que penitent»).⁴⁸ I aquest «només» és el correctiu que hi aplica Pujol: «volers sens fets...» (o «està de ben fer nua / ma voluntat, obrant ab mà escassa»: vv. 21-22), vet aquí l'èmfasi del mataroní. No n'hi ha prou amb la fe sola. Si al seu costat no hi adjuntem les obres, equival a una «fe morta». Recordem aquella expressió de l'*incipit* que encapçalava la composició: «Del franc arbitre». Pujol ens fa saber què era aquell «no sé què» que «empatxava» el voler de Marc: la *manca d'obres*. D'obres «positives», s'entén, de «ben fer» (vv. 21 i 29).⁴⁹ Hi tornarà a insistir a continuació (vv. 49-56):

*No sé per què no faç lo que volria,
ni puc trobar a mon fallir disculpa,
i conec bé que en mi recau la culpa
puis no m'esforç en fer lo que poria;
de bons desigs dins en mi port una atxa
morta, sens llum, puis no es mostren per obra;
falt en obrar e lo bon voler sobra,
e no sé què aquest voler empatxa.⁵⁰*

46 Justament a la inversa que el cas de Marc: com diu Sobré 1984 [1985, 118] el poema de Marc no és al·legòric en el sentit Home/Déu, sinó històric: Marc/Déu.

47 Com recorda Evangelista Vilanova «L'Església posttridentina és antiprotestant. *Sobretot a Espanya*» (Vilanova 1986, 376; la cursiva és meua).

48 Per Marc sembla que n'hi ha prou amb abstenir-se de pecar per amar Déu (105, 137-144) i recuperar així l'esperança en la salvació.

49 No pas les «obres» que fan de Marc un «mal cristià», els pecats (105, 33). De fet, Marc havia al·ludit, de passada i sense parlar d'ell, que l'ajut diví solament «val» «al qui s'ajuda», és a dir, a qui hi posa el propi esforç (105, 20). Un fet similar, però invers, es produeix en Pujol: l'èmfasi en el «franc arbitre» és equilibrat per una al·lusió menor a la necessitat de la gràcia (v. 6).

50 I hi insistirà encara a la glosa següent: «[Contricció] arranca mals a on virtuts trasplanta» (v. 28): el «buit» de l'absència de pecat cal omplir-lo encara amb virtuts.

L'èmfasi recau, doncs, no pas en el pecat (per al qual ha demanat perdó) sinó en l'absència d'obra.

Al llarg de la composició observem un "Pujol" prou timorat, que pecca més per omissió (per manca de «ben fer» i perquè «no m'esforç en fer lo que poria»: vv. 21 i 52) que no pas per mals actes (veg. vv. 21-22, 37-38, 52-55). Marc sap segur, pels seus pecats i no tant per la flaqueza de fe, que no se salvarà si Déu no s'ho proposa; ni tan sols no es dol tant com voldria de la condemnaçió eterna; i li demana que l'inflami d'amor; al final claudica i decideix demanar a Déu la sortida de l'atricció, és a dir, la via del penediment pel temor. En Pujol no hi trobarem cap referència a la por, al dubte.⁵¹ Marc no reclama explícitament l'absolució dels seus pecats (Ramírez 1979, 34); en canvi, aquest aspecte és remarcat en diverses ocasions per Pujol (vv. 12, 18).

En resum: per bastir aquesta glossa, Pujol utilitza elements i expressions de tot el cant 105 marquià, però ens regateja un munt de consideracions fonamentals presents en Marc: la fe insuficient, la temença per damunt de l'amor, la condescendència en el tracte amb Déu i el to imperatiu, una certa desconfiança en la misericòrdia divina, etc. De fet, el Déu de Pujol és bàsicament misericordiós i bo, a diferència del de Marc, distant i silenciós, mentre el poeta és rosegat pel dubte. Ens regateja consideracions, és cert, però n'incorpora d'altres per tal d'emmotllar la pregària ausiasmarquiàna al nou marc doctrinal.

Però prenguem el fil. Quina aportació fa aquest poema de Pujol a la línia que seguïem en les tres glosses anteriors? En la tercera glossa hem vist com el Marc pujolià, després d'al·ludir a l'abandó del servei amorós com a sortida de l'estat lamentable de l'enamorat, de sobte, a la tornada, ens fa saber la conclusió a la qual ha arribat: l'amor profà aboca "irremissiblement" a la insatisfacció. Ara, doncs, aquest Marc "advertit" en relació a la inanitat de l'amor (l'amor que constituïa la matèria primera del seu cant fins aleshores) adreça el cant cap a un Déu del qual li consta la misericòrdia i l'assistència segura a tot home penedit de cor.

En certa manera, a la vista del canvi d'objecte amorós que contenen les dues glosses del *Cant espiritual*, si rellegim les glosses anteriors hi advertim com aquell servei amorós constituïa una mena de *desviació*, en el sentit que el sentiment amorós s'aplicava a un objecte equivocat: la dama.⁵² En oposició a aquest, Pujol hi situa un amor que omple totes les expectatives, que és satisfacció plena (no com el «fals Amor», el «fals Cupido», enganyador per tal com frustra la prometença de ventura de tot inici en el seu servei; cf. vv. 39-40 i 47-48 de la glossa tercera), l'objecte del qual és Déu.

51 Un altre exemple: en els vv. 27-28, Pujol s'adreça a Déu («cou ab ton foc, qui el món tot il·lumina, / ma voluntat, en seguir-te tan crua»), amb una curiosa "materialització", gairebé culinària, dels conceptes *fredor/escalfor* que provenen, sens dubte, de Marc 105, 185-186 i 191-192: «Catòlic só, mas la fe no m'escalfa / que la fredor lenta dels senys apague [...] doncs tu, Senyor, al foc de fe m'acorre, / tant que la part que em porta fred, abrase». La declaració de "fe tèbia" s'ha esvaït en Pujol.

52 I potser fins i tot, aquell servei amorós profà era d'alguna manera assimilat per Pujol al pecat. A aquesta assimilació hi col·labora l'ús dels mots «verme»/«terme» dels vv. 53-56 de la tercera glossa: «i veig-me tal que escapar ja no pens / segons estic posat a l'últim terme, / criant en mi de Cupido lo verme: / ab forces tals Amor mi, amant, venç». Les equivalències *terme / mort* i *verme / pecat* són ben establertes i conegudes. Més que més si parem esment en uns versos de la glossa següent, en el manuscrit parisenc: «*Quasi forçat a Tu mateix me tira / ans que de mort jo veja lo meu terme, / perquè morint del pecat ab lo verme / sé que no puc fugir de ta gran ira*» (vv. 33-36 de la glossa a la primera cobla de Marc 105). Cf., encara, els vv. 129-130 de l'*Elegia en la mort de Pere Alberc i Vila*, composta per Pujol el 1582: «*Qui bé vol finir pos en Déu l'amor, / per fugir l'infern qui los mals assola*». Al darrere d'aquestes consideracions sobre l'esmerç de l'esforç humà en un objecte amorós errat potser hi hem de veure Mc 12:30. Crist diu que el primer manament és que no hi ha altre Déu que el nostre i que cal estimar «el Senyor, el teu Déu, amb tot el cor, amb tota l'ànima, amb tot l'esperit i amb tota la teva força».

Sobre el tema del penediment es basteix la darrera glossa: «Segur està, Senyor, de ta clemència / lo pecador qui es penit de sa culpa, / puis Tu, clement, esperes la disculpa, / de jorn en jorn diferint la sentència» (vv. 9-12). Tot el poema respira un alè de confiança, que ja havíem vist abans, en la misericòrdia divina. Més que confiança, seguretat. Pujol acreix de molt el to doctrinari ja palès en els versos marquiens de partida. Entre altres raons, Pujol tria aquesta cobla de Marc, com a cloenda de la seva operació perquè ja es prestava prou a la intenció didàctica i doctrinal que hi volia extremar.⁵³

Les exclamacions i les interrogacions patètiques de Marc 105 no tenen sentit en Pujol: la consciència torturada del poema 105 ha deixat pas a un “Marc” que *sap* que, penedit i penitent, ni que sigui per la via de l’atricció, aconseguirà la salvació eterna: li mostra a Déu les llàgrimes amargues,⁵⁴ prova inequívoca del bon camí que aleshores enceta. El lector, al cap i a la fi, ja en coneixia el resultat, el destí: Marc era allà «on los elets fruim l’etern repòs» (*Visió*, v. 320), de la mà de Pujol. No hi té cabuda aquell Marc anguixat i dubitatiu, perquè el Marc de les glosses està condemnat a salvar-se: d’aquí ve la serenor de l’expressió, gairebé la placidesa, de la pregària a Déu.

CLOENDA

En acabar la tornada de la tercera glossa, el discurs quedava estroncat: hi havia una abrupta presa de consciència i punt. L’operació es tancava amb les dues glosses al poema 105 de Marc que s’han de llegir connectades al final de les tres anteriors, tal i com apareixen al manuscrit. Constituïen el desenvolupament del desenllaç precipitat i concentrat en aquell punt: ens lliuraven un Marc que ja havia abandonat el servei amorós profà i s’adreçava, indecís i inquiet primer, decidit i fermament penedit després, a la salvació de la seva ànima en l’únic servei amorós que, per a Pujol, era satisfactiu: el servei de Déu. Breument: són el *què cal fer* (l’enamorat pecador: adreçar-se a Déu, tema que li forneix la primera estrofa de Marc), i el *com s’ha de fer* (de penedir-se, tema que li dóna la darrera estrofa de Marc; no a través de la contrició –ja que per amor no s’ha adreçat a Déu sinó als humans– sinó a través de l’atricció). Si l’amor profà aboca a la insatisfacció, el poeta aparta el seu cant de l’amor terrenal i el gira cap a Déu, a qui clama mercè i perdó, en la forma d’una pregària. Aquesta era la proposta de “Marc”.

53 En Pujol, l’afany didàctic és patent tothora: observem els vv. 21-23 d’aquesta darrera glossa: parla de les llàgrimes de contrició, és a dir, del penediment per amor a Déu, i, aleshores, es veu empès a exposar-nos com ho hem de fer això: «Llàgrimes tals, aquells qui les demanen, / les trobaran ab pia recordança / de tos assots, espines, claus i llança.»

54 Observem una diferència radical: en la darrera glossa de Pujol, “Marc” plora. Ho diu en diverses ocasions. L’expressió «d’aquestes me abunda», referida a les llàgrimes d’atricció, només la podem interpretar com un present d’indicatiu: “d’aquestes, en tinc en abundància”; Atricció ja «senyoreja» (v. 34) el Marc pujolià. Contràriament, Marc en el poema 105, *no* plora. Evidentment així havia de ser perquè inicia l’estrofa amb un futur ben explícit: «O, quant serà que regaré les galtes». Així, la mateixa expressió, «d’aquestes me abunda», només pot tenir un sentit imperatiu o de petició a Déu: “abunda’m”. Marc demana llàgrimes, si més no «d’aquestes»; fet i fet, demana a Déu que li faci venir més por a la damnació, per entendre’ns, perquè *sap* que d’altra manera no se salvarà. La darrera cobla de Marc 105 és el reconeixement del fracàs (des de l’exigència (p.e., vv. 135-136) fins a la resignació: veg. Sobré 1984 [1985, 124 i 135]); a la darrera glossa de Pujol, Marc plora en una apotcosi de confiança en la misericòrdia divina i convida els lectors a afegir-s’hi.

Així les coses, hem de considerar en conjunt la producció ausiasmarquista de Pujol, com una unitat de sentit,⁵⁵ que planteja, seqüencialment, diverses propostes:

- una necessitat de replantejament del sentit de l'obra amorosa ausiasmarquiana, una *lectura guiada*;
- una advertència contra l'amor profà que difon la literatura, a través de la veu de l'exponent més destacat en la tradició catalana;
- una transposició dels cants a l'amor profà cap a l'òrbita de l'amor diví, un *rifacimento* sacralitzador de Marc, previ penediment.

En definitiva, Pujol selecciona, reordena i dóna sentit, el *seu* sentit (o el de Vileta), a la producció amorosa de Marc. Així veiem una reinterpretació completa de l'obra ausiasmarquiana en la qual se'ns presenta un Marc foll i empresonat per Amor, adolorit sense remei; i un Marc que, finalment, descobert l'abast del seu falliment i confiat en la misericòrdia divina, es penedeix. I se salva.

Amb aquesta "nova actitud", Marc bandejava el seu passat orat sota la tutela del «fals Cupido». Això, en definitiva, és el que Pujol diu que diu Marc. Pujol havia refet amb una brevetat notable, i efectiva, no podem negar-ho, la *biografia poètica* del més gran poeta amorós profà de la tradició literària catalana i el lliurava, així depurat, reduït a l'esperit tridentí, al lector de finals del XVI.⁵⁶

Però potser podem dir alguna cosa més sobre la tria i l'ordenació que Pujol va fer de l'obra marquiana. Hem vist com les cinc glosses expressaven una trajectòria: inicialment desviada, però susceptible de ser reconvertida. I la reconversió era, no ho oblidem, eficaç: Marc era, a finals del segle XVI, entre els «elets». Rebuig de l'amor profà i decantament cap a l'amor diví, vet-ho aquí. Entre les glosses i la *Visió* obtenim un esquema de tres grans aplicats al sentiment amorós: inanitat, canvi d'objecte, redempció. Però, aquest esquema, no ens recorda alguna cosa? El tema del penediment per la vida esmerçada en l'amor i el transvasament a l'amor diví, el poeta que s'expressa en primera persona, una trajectòria que no és altra cosa que una *autobiografia amorosa*... no és, tot plegat, un artefacte que ens recorda, de prop o de lluny, el *Canzoniere* de Petrarca? El poema 39 en primer lloc, el poema 105 al final: ¿no són equivalents, funcionalment, a «Voi ch'ascoltate» i al «Vergine bella», un sonet-pròleg adreçat als lectors i una *canzone*-pregària a la Verge Maria, principi i final del *Canzoniere*? Per molt diferents que siguin els textos, que ho són, qualsevol lector de poesia del segle XVI havia de detectar immediatament aquest paral·lelisme estructural en el *rifacimento* sacralitzador que Pujol fa de Marc. L'esquema provenia de Petrarca, però l'havien actualitzat i difós Bembo, sobretot, i altres petrarquistes. Fins i tot Boscà, al llibre segon de les seves poesies, havia aplicat la *imitatio vitae* a la manera petrarquesca.⁵⁷ I és que, fet i fet, Pujol havia adoptat un aspecte significatiu de l'ordenació

55 Anton 1970 no ho va considerar així, tal com indica l'ordenació i divisió de l'edició de l'obra catalana no religiosa de Pujol en tres parts, on separa expressament la *Visió* de les gloses: «I. "La singular i admirable victòria..."; II. Visió en somni; III. Glosses de poemes d'Ausiàs March i poesies didàctiques.»

56 Rossich 1989, 165-168 ja havia fet notar l'influx de la Contrareforma entre els escriptors catalans de la segona meitat del segle XVI. I, entre altres aspectes d'aquesta influència, en destacava un que era comú a Serafi, Timoneda i Pujol: «la rectificació, en una línia més ortodoxa, d'alguns aspectes morals o religiosos d'obres anteriors» (p. 166). Serafi ho aplicarà a l'«Epístola a don Diego de Mendoza» de Boscà; Timoneda, en les adaptacions de les farses sacramentals anònimes; i Pujol, en les glosses de l'obra marquiana. Rossich els relacionava amb el cas de Giambattista Gelli, que va reconstruir «en els seus comentaris la imatge de Petrarca, procurant eximir-lo de tota profanitat.» (p. 168).

57 Cruz 1988, 47-62. Veg. la nota 42.

de les edicions de l'obra marquiana fetes a Barcelona el 1543 i el 1545: primer, el poema 39; darrer, el poema 105.⁵⁸

Pujol la va fer seva. I ho va fer amb total coneixement de causa. Tenia a mà l'edició de Marc de 1560, l'última catalana, feta igualment a Barcelona, alguns dels responsables de la qual estaven vinculats als interessos i persones que secundaven l'operació de Pujol i de Vileta. I era la més completa i reeixida de totes, coses que Pujol i el seu cercle coneixien prou. Però Pujol va optar per una de les edicions de feia trenta anys.⁵⁹ La raó és ben simple: aprofitaria el sentit palinòdic que contenien *in nuce* aquelles edicions i n'establiria la trajectòria intermèdia, la que va del poema inicial (39) al final (105). És a dir, aprofundiria en l'estratègia petrarquista, extremant, això sí, els termes de la retractació amorosa.⁶⁰

58 Prescindeixo ara de quan comença aquesta "petrarquització" de Marc (aspecte estudiat per Lluís Cabré i Jaume Turró en un article a *Cultura Neolatina*, en premsa), tan evident en les edicions barcelonines, al darrere de les quals hi havia el cercle de Ferran de Cardona i, fins al 1542, Boscà, juntament amb altres petrarquistes i ausiasmarquistes ben coneguts.

59 En revisar les llicions dels versos de Marc que incorporen les gloses, es fa palès (a més de l'ordenació coincident) que Pujol va tenir una d'aquestes edicions (que, entre altres coses, difereixen de la resta en l'ordenació dels poemes), més probablement la de 1545 (malgrat que Pagès 1912, 107 digués que va partir de la de 1543: veg. la nota 35), pel fet que coincideix en el v. 5 de Marc 39 amb aquesta («mostrant», també així en la de 1560) que discrepa de la de 1543 en aquest punt («mostrants»; veg. la nota 38). Tant se val; ambdues mantenen la mateixa ordenació, que és allò que ara ens interessa. És segur que Pujol va tenir al davant altres testimonis, com ho mostra el fet que discrepa de la llició que donen ambdues edicions (1543 i 1545), coincidents en aquest punt, en Marc 105, 224, mentre que llegeix amb la resta de testimonis.

60 I feia que Marc proclamés amb rotunditat alguns dels punts roents de les doctrines de Trento més directament polèmiques amb els reformats, ja ho hem vist; però aquesta és una altra qüestió. En tot cas, cal recordar que la temença del perill protestant i del contagi era una realitat de feia temps, per la pressió dels hugonots en la frontera pirenaica (veg. Reglà 1969, 63-89 i, per la presència del protestantisme a València al llarg del XVI, Ventura 1976, 133-141, i en els anys més propers al llibre de Pujol, i al Principat –amb el temor de contagi ideològic–, 142-144). Justament en aquest context, les "obres", si més no el compliment dels deures del bon cristià en relació a la litúrgia, permetien també de distingir entre calvinistes i catòlics en uns moments de certa confusió fronterera amb la immigració francesa. Felip I (II de Castella) havia considerat necessari examinar les creences religioses dels nousvinguts i per això havia tramès una instrucció al virrei Garcia de Toledo (8 de novembre de 1561) per tal «que los ordinarios eclesiásticos y sus vicarios generales, a quienes esto toca particularmente, examinen con gran cuidado en sus diócesis esta gente extranjera que entra y hallaran en sus districtos, si son buenos cristianos, si oyen misa y si se confiesan y saben las oraciones y hazen lo que los cathólicos, porque deste examen se podrá entender los que no son cathólicos.» (Reglà 1969, 67). Aquesta atmosfera es radicalitza a partir de 1568. La sensació que bandolerisme i dissidència religiosa anaven parells (sensació, no pas realitat: de fet, els bandolers catalans van ser resoltament catòlics i, sovint, agressivament anti-protestants; veg. García Cárcel 1989, 50 i, sobretot, Torres 1993, 139-150 i 162-163, encara que per a dates posteriors a 1581), les sospites que el calvinisme francès s'ha aixecat en armes i amenaça la frontera, entre altres qüestions, provoquen la triple resposta d'aïllament ideològic de Catalunya, enfront dels episodis bèl·lics entre catòlics i protestants a Europa. I l'atmosfera s'aniria enarant progressivament: noves mesures contra la immigració francesa (que aleshores cobrava nou impuls), en la qual es veia un contingent purament luterà, «la sensació [a Roma i a Madrid] que Catalunya s'inclina per la causa protestant» que arriba al paroxisme en fer empresonar els diputats (1569), la invasió del Rosselló pels hugonots (1569), els actes de fe que van sovintejar al Born de Barcelona amb nombrosos processats i, en tots els casos, amb condemnats al foc per luterans (1566, 1568 i 1570) (veg. Reglà 1969, 179-192; la citació és de la p. 183)... A Catalunya, els ànims religiosos estaven molt crispats i la suspicàcia de contagi herètic era un perill ben present quan Pujol escrivia els poemes que aplegaria el llibre de 1573. Un darrer exemple: una extensa anotació del Dietari de la Generalitat de 3 de juny de 1568 exposa les diligències que es prenen al voltant d'una carta rebuda del governador de Narbona «ab la qual lo certifique que los uganans tenen indústria en posar llibres de lurs sectes dins les bales que venen de Fransa a Spanya» (Sans 1994, 209-210).

A la primera glossa, Pujol havia introduït una segona mena de lector, al costat del destinatari "canònic" que Marc 39 reclamava. I a través del reclam d'aquell lector assenyat situava el poema en l'àmbit de l'advertiment (veg. més amunt). Ara m'interessa de remarcar com aquesta resituació que Pujol fa de Marc s'instal·la en la línia del sonet-pròleg del *Canzoniere* petrarquesc. Més exactament, en la línia del sentiment moral del sonet de Petrarca, és a dir, més enllà de la pura semblança "formal" que he esmentat fa un instant, entre el text de Marc, el de debò, i el del toscà. Pujol, al cap i a la fi, fa justament el mateix, tot i que amb una intencionalitat ben diferent, que bona part dels petrarquistes castellans (i portuguesos: Montemayor, però també Camões) del XVI i del XVII quan basixen el sonet-pròleg de rigor per encapçalar les seves obres amoroses: "saquejar", en proporcions i amb intencions diverses, Marc 39 i *Canz. I*. Pretenen avalar així, amb aquests clàssics, a mode de "denominació d'origen", la pròpia poesia amorosa. Uns, amb el to d'orgull de Marc (Montemayor, Herrera, Camões, Villamediana); altres, amb el to d'advertiment de Petrarca (Boscà, Acuña). I Pujol es relaciona amb els darrers.⁶¹

Marc mateix, doncs, pren la paraula i guiava, a través d'una breu antologia orientada, els seus lectors. El millor esquema per fer que Marc aparegués en aquest paper era aquell que s'assemblés tant com fos possible a l'esquema de la *imitatio vitae*, a l'autobiografia amorosa, un esquema que havia posat de moda Petrarca i havia difós el petrarquisme cinccentista. Justament perquè aquest era l'esquema de major vigència i predicament entre els seguidors més fervents, i profans, de Marc. I Pujol ho sabia.⁶²

61 Per a tota aquesta qüestió és fonamental Rozas 1964. Justament el paral·lelisme de Pujol amb Hernando de Acuña, malgrat els tòpics, és notable (tot i que *Varias poesías* no va ser imprès fins al 1591). Vegeu-ho en els tercets, que cito de Rozas 1964, 60: «Assí leyendo, o siéndoles contadas / mis passiones, podrán luego apartarse / de seguir el error de mis pisadas; / y a más seguro puerto enderezarse, / do puedan con sus naves despalrnadas / en la tormenta deste mar salvarse.» Hi ressona clarament Boscà (veg. nota 44). I és també Boscà, qui, en el primer sonet-pròleg amorós del seu segon llibre i de la literatura castellana, «Nunca d'amor estuve tan contento» usa de Marc 39 sota el to moral del «Voi ch'ascoltate» de Petrarca, ben patent en els tercets: «¡O! vosotros que andáys tras mis escritos / gustando de leer tormentos tristes, / según que por amar son infinitos, / mis versos son deziros: "¡O, benditos / los que de Dios tan gran merced huvistes / que, del poder d'amor, fuéssedes quitos!"» (Riquer, Comas & Molas eds. 1957, 92). I, encara, és Boscà l'únic que deriva el tema, amb l'esment de Déu, cap al vessant religiós, probablement seguint el sonet-pròleg de Bembo a l'edició de les seves *Rime*.

62 Els contactes entre un poeta tan poc petrarquista com Pujol i Petrarca són diversos. I s'explica: n'aprofitava els elements ideològics que li interessaven. A propòsit de la desviació del desig respecte de l'objecte amorós veritable –Déu–, he esmentat més amunt (veg. la nota 52) que era un tema que tenia la seva base en l'Evangeli de Marc. Petrarca el va tractar en profunditat al *Secretum* (veg. Foster 1984 [1989, 104 i ss.]). I en els poemes penitencials del *Canzoniere*: v.g., *Canz.*, 264, 99-101: «ché mortal cosa amar con tanta fede, / quanta a Dio sol per debito convensi, / piú si disdice a chi piú pregio brama.» En certa manera, el conjunt de les glosses de Pujol pot ser considerat equivalent a la concentrada palinòdia del sonet *Canz.*, 364. Petrarca i el petrarquisme en llengua italiana circulaven amb una certa profusió, sens dubte, en terres catalanes: el pes relatiu d'obres en llengua italiana entre els llibres de consum al Principat al llarg del XVI sembla que és més important que no pensàvem (veg. Peña 1995). Voldria recuperar ara una afirmació que he deixat plantejada una mica més amunt sobre el tema de la *vanitas*, que s'apuntava a la *Visió en somni* (veg. nota 23). Deia abans que en aquell poema, a més del paral·lelisme error-peccat, hi era latent el discurs ascètic del menyspreu de les coses del món. Doncs bé, és en la base de l'operació que Pujol aplica en aquests poemes a la lectura de Marc: la poesia de Marc no és cosa del món, com pretenen els intel·lectuals presumptuosos, i errats (i, per tant, tot acostament i estudi des d'aquesta perspectiva és condemnable com a *vanitas*), sinó camí d'aprenentatge del veritable amor, l'amor de Déu, per tal com, de fet, la poesia de Marc mostra com s'ha d'abandonar l'amor humà, font de tristors i patiments.

La proposta viletiano-pujoliana, si se'm permet l'expressió, pretén arrabassar Marc, no solament de les mans de la difusió cosmopolita i hispànica, sinó molt més encara, de les mans de les interpretacions estrictament literàries, profanes, per tal d'inserir-lo en les de l'espiritualitat i moral tridentines.⁶³ *Dues grans línies de rectificació*, tant de la poesia marquiana com, sobretot de la lectura que es fa de Marc al segle XVI, es creuen en les seves glosses: una d'ordre moral enfrontada a la lectura profana de la poesia amorosa de Marc, que aprofita la lectura petrarquista mateixa de l'obra de Marc i n'extrema el caire palinòdic; i una segona d'ordre teològic (essencialment en les dues glosses al poema 105) que "adequa" el contingut doctrinal de la poesia de Marc a les noves circumstàncies. Exactament el mateix que havia intentat Giambattista Gelli amb Petrarca, en els comentaris a la seva obra (veg. la nota 56). Pujol ho resolvia d'una manera més literària, però: feia que Marc mateix, tot "petrarquejant", oferís una concentrada lectura tridentinista del conjunt de la seva obra.⁶⁴

Així doncs, a tall de conclusió, i a mode de revisió de les opinions crítiques més difoses:

- a) Pujol no pretenia pas fer més entenedor el dictat marquianà:⁶⁵ en va bastir una reinterpretació sencera, per fer-li dir allò que no deia.
- b) Pujol va reeixir plenament en l'intent de modernitzar Marc, si entenem el verb *modernitzar* com la voluntat d'actualitzar-lo segons les "necessitats" morals i ideològiques del moment i del grup a què pertanyia el prevere de Mataró, és clar: va refer de cap i de nou el currículum marquianà per fer del poeta amorós quatrecentista un model rotundament tridentí. I per fer-ho, paradoxalment, va aplicar un esquema literari petrarquista. Tota una altra qüestió és que la seva proposta restés en el buit i no interessés, que sapiguem, ningú.

Potser algú es preguntarà per què, si les cinc glosses constitueixen una unitat de sentit, només en van aparèixer tres a l'edició de 1573. És una qüestió a la qual no puc respondre, ara per ara, si no és amb suposicions. Potser en aquesta data encara no devia haver enllestit el desenvolupament de l'esquema, i algun factor va precipitar la sortida del llibre abans que Pujol el pogués cloure. Això permetria d'explicar, alhora, l'estroncament amb què acaba la tornada de la tercera, i última, de les glosses del volum imprès. Potser la polèmica en què la *Visió en somni* s'inseria feia necessària una aparició sense més dilacions? Potser corria pressa de fer sortir el poema *Lepant*?⁶⁶

Juliol de 1995

63 Anton 1970, 10, ja havia intuït que el que havia fet Pujol amb Marc era «donar-li una nova interpretació teològica i mística», tot i que no va fer gaires més precisions.

64 Aquest és l'objectiu que explica que Pujol triés el vers: deixava que "Marc s'expliqués" tot sol. No podem considerar, doncs, com va fer Pagès, que escollís una forma inadeguada; al contrari, en va triar la més apropiada.

65 La glossa de Pujol no s'assembla pas gaire a allò que s'entén comunament per *glossa*. No té intenció de comentari, de versió explicativa, no és una paràfrasi: es tracta d'una *glossa reinterpretativa*. La denominació ha prosperat, però, per tal com la crítica s'ha entestat en voler fer de Pujol un comentador i un divulgador de les, malgrat Pujol, foscors marquianes. En podem mantenir, però, la denominació aplicada a l'aspecte formal.

66 El fet que constitueixi el títol del llibre fa més versemblant la segona possibilitat. La Dra. Eulàlia Duran, però, em comenta la possibilitat de relacionar el fet que no apareixin les dues darreres glosses en l'edició amb afers de censura, justament perquè el *Cant espiritual* pot ser

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Aguiló 1923: Mariano Aguiló y Fustér, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra, 1923.
- Alegret 1993: Joan Alegret, *Projecte docent per optar a la plaça de Catedràtic d'Universitat de Filologia Catalana...*, Palma, exemplar mecanografiat, setembre 1993.
- Anton 1970: Karl-Heinz Anton, «Pròleg» a Joan Pujol, *Obra poètica*, ed. Karl-Heinz Anton, Barcelona, Edicions 62 (Antologia Catalana, 61), 1970, 5-11.
- Bada 1970: Joan Bada, *Situació religiosa de Barcelona en el s. XVI*, Barcelona, Editorial Balmes / Facultat de Teologia, 1970.
- Batllori 1993: Miquel Batllori, *Ramon Llull i el lul·lisme. Obra completa Vol. II*, València, Tres i Quatre, 1993.
- Bertelli 1973: Sergio Bertelli, *Ribelli, libertini e ortodossi nelle storiografia barroca*, Florència, La Nuova Italia, 1973. [Trad. esp.: *Rebeldes, libertinos y ortodoxos en el barroco*, Barcelona, Península, 1984.]
- Bohigas ed. 1952-1959: Ausiàs March, *Poesies*, 4 vols., ed. Pere Bohigas, Barcelona, Barcino (ENC, 72, 73, 77, 86), 1952-1959.
- Bover 1987: August Bover, «Innovació i tradició en la poesia catalana del segle XVI», *Catalan Review*, II, 1 (1987), 41-68.
- Cabré 1993: Lluís Cabré, «Apunts sobre la subtileza en la poesia d'Ausiàs March» dins Rafel Alemany, Antoni Ferrando i Lluís B. Meseguer, eds., *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Alacant / Elx, 9-14 de setembre de 1991), vol. 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliva, 124), 1993, 273-287.
- Comas 1971: Antoni Comas, «Introducción» a Joan Pujol, *La singular y admirable victoria...*, Barcelona, 1971, IX-XL. [Reproduït a: Antoni Comas, *Estudis de literatura catalana (segles XVI-XVIII)*, ed. A. Bover i M. de Ciurana, Barcelona, Dep. Filologia Catalana Universitat de Barcelona / Curial Edicions Catalanes (Biblioteca Torres Amat, 13), 1985, 40-62.]

“recuperat” d’alguna manera inclús des de la perspectiva de la Reforma. Efectivament, les referències a la predestinació (vv. 151-152 i cobla XXV) i al tema de la gràcia o la «incapacitat humana per arribar a Déu sense l’ajut diví» (Ramírez 1979, 36) (tema del vers inicial), per bé que són contrarestades o matisades per altres, hi són ben paleses. Ja he esmentat el correctiu que aplica Pujol sobre el contingut teològic de Marc 105. S’haurà de tenir en compte, perquè, en efecte, la glossa de Pujol carrega el text de referències al paper decisiu de les *obres*, el *lliure albir*, per decantar, per dir-ho així, la balança i evitar qualsevol interpretació “heterodoxa”. En tot cas, cal tenir en compte les paraules de Pujol al pròleg quan al·ludeix a les glosses, les quals revelen una preocupació notable per eludir qualsevol lectura literal dels seus versos, especialment de les al·lusions sensuals (!). Sigui com sigui, no hem de menystenir que el 25 d’abril de 1573, justament poc abans de sortir el llibre de Pujol, havia estat instituïda la censura pel nou virrei, Fernando de Toledo, prior de Castella (veg. Reglà 1969, 194-195).

Aquest paper ha insistit una vegada més en els sempre esmentats i retrets poemes ausiasmarquistes. Com a operació ideològica i de resituació de l’obra lírica màxima de la tradició catalana en un context espiritual concret, tenen un interès impagable. En un altre poema, a més dels aquí analitzats, tracta Pujol el tema amorós: el *Cant als folls servents de Cupido*, text solidari amb els anteriors per tal com forneix una visió negativa de l’amor profà, per bé que es tracta més pròpiament d’una peça que adopta la pauta del gènere medieval del *maldit* contra les dones.

- Cruz 1988: Anne J. Cruz, *Imitación y transformación. El petrarquismo en la poesía de Boscán y Garcilaso de la Vega*, Amsterdam / Filadèlfia, John Benjamins Publishing Company (Purdue University Monographs in Romance Languages, 26), 1988.
- Delumeau 1971: Jean Delumeau, *Le Catholicisme entre Luther et Voltaire*, Paris, Presses Universitaires de France, 1971. [Trad. esp.: *El catolicismo de Lutero a Voltaire*, Barcelona, Labor, 1973.]
- Delumeau 1973: Jean Delumeau, *Naissance et affirmation de la Réforme*, Paris, Presses Universitaires de France, 1973 (3a ed.). [Trad. esp.: *La reforma*, Barcelona, Labor, 1985.]
- Delumeau 1978: Jean Delumeau, *La Peur en Occident (XIVe-XVIIIe siècles)*, Paris, Fayard, 1978.
- Duran 1991: Eulàlia Duran, «Defensa de la pròpia tradició davant d'Itàlia al segle XVI» dins Antoni Ferrando i Albert G. Hauf, eds., *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura*, vol. III, Barcelona, Departament de Filologia Catalana. Universitat de València / AILiC / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, 241-265.
- Duran 1994: Eulàlia Duran, «La historiografia catalana en el pas del Renaixement al barroc: el poema èpic sobre Lepant de Joan Pujol (1573)» dins Carlos Romero i Rossend Arqués, eds., *La cultura catalana tra l'umanesimo e il barocco*. Atti del V Convegno dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Venezia, 24-27 marzo 1992), Pàdua, Programma, 1994, 271-280.
- Febvre 1929: Lucien Febvre, «Una cuestión mal planteada: los orígenes de la Reforma francesa y el problema de las causas de la Reforma» dins Íd., *Erasmus, La Contrarreforma y el espíritu moderno*, Barcelona, Martínez Roca, 1971, 13-83. [Trad. esp. d'un article publicat el 1929.]
- Foster 1984: Kenelm Foster, *Petrarch. Poet and Humanist*, Edimburg, Edinburgh University Press, 1984. [Trad. esp.: *Petrarca. Poeta y humanista*, Barcelona, Crítica, 1989.]
- Gallardo 1888: Bartolomé José Gallardo, *Ensayo de una biblioteca española de libros raros y curiosos...*, vol. III, Madrid, Imprenta y Fundación de Manuel Tello, 1888. [Ed. facsímil: Madrid, Gredos, 1968.]
- García Cárcel 1989: Ricardo García Cárcel, «El bandolerismo catalán en el siglo XVII» dins Juan Antonio Martínez Comeche, ed., *El bandolerismo y su imagen en el siglo de oro. Le bandit et son image au siècle d'or* (Actas del coloquio internacional), Madrid, Casa de Velázquez / Centre de la Recherche sur l'Espagne des XVIe et XVIIe siècles / Edad de Oro (UAM) / Universidad Internacional Menéndez y Pelayo, 1989, 43-54.
- Kamen 1993: Henry Kamen, *The Phoenix and the Flame. Catalonia and the Counter Reformation*, New Haven / Londres, Yale University Press, 1993.
- Madurell 1965: José Me Madurell, «Luis Juan Vileta», *AST*, XXXVIII (1965), 19-94.
- Massó 1932: Jaume Massó i Torrents, *Repertori de l'antiga literatura catalana. La poesia. Vol. 1*, Barcelona, Alpha, 1932.
- Molas 1978: Joaquim Molas, «Francesc Calça: poemes», *Els Marges*, 14 (1978), 77-84.
- Nadal 1983: Josep M. Nadal, «Usar de llenguatge artificios en el segle XVI: ideologia lingüística i llengua literària» dins Giuseppe Tavani i Jordi Pinell, eds., *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Roma, 28 setembre - 2 octubre 1982), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, 89-125.
- Obrador ed. 1906: Ramon Llull, *Obres de ...*, vol. 1, ed. M. Obrador y Bennassar, Palma de Mallorca, Comissió Editora Lulliana, 1906.

- Pagès 1912: Amadeu Pagès, «Introducció» a *Les obres d'Ausiàs March*, ed. Amadeu Pagès, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1912, 7-181.
- Palau 1962: Antonio Palau y Dulcet, *Manual del librero hispanoamericano*, Tom XIV, Barcelona, Libreria Palau, 1962 (2a ed.).
- Peña 1995: Manuel Peña, «Llengua i lectura a Barcelona el segle XVI», *L'Avenç*, 189 (febrer 1995), 52-57.
- Ramírez 1979: Pere Ramírez, «La poesia espiritual tardana d'Ausiàs March», *Iberoromania*, 9 (1979), 23-40.
- Reglà 1969: Joan Reglà, *Bandolers, pirates i hugonots a la Catalunya del segle XVI*, Barcelona, Selecta, 1969.
- Riquer 1964: Martí de Riquer, *Història de la literatura catalana*, III, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1964, 493-597 [4a ed., vol. IV, Barcelona, Ariel, 1985].
- Riquer, Comas & Molas eds. 1957: *Obras poéticas de Juan Boscán*, I, ed. crítica de Martín de Riquer, Antonio Comas i Joaquín Molas, Barcelona, Facultad de Filosofía y Letras. Universidad de Barcelona, 1957.
- Rogent & Duran 1927: Elies Rogent i Estanislau Duran, *Bibliografia de les impressions lul·lianes*, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1927.
- Rossich 1989: Albert Rossich, «Renaixement, Manierisme i Barroc en la literatura catalana» dins Antoni M. Badia i Margarit i Michel Camprubí, eds., *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Tolosa de Llenguadoc, 12-17 de setembre de 1988), Barcelona, Associació Internacional de Llengua i Cultura Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, 149-179.
- Rossich 1991: Albert Rossich, «Francesc d'Olesa i la *Nova Art de trobar*» dins Antoni Ferrando i Albert G. Hauf, eds., *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura*, vol. III, Barcelona, Departament de Filologia Catalana. Universitat de València / AILiLC / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, 267-295.
- Rossich 1993: Albert Rossich, «La literatura catalana del Renaixement a la Renaixença», *Revista de Catalunya*, 71 (febrer 1993), 125-139.
- Rozas 1964: Juan Manuel Rozas, «Petarra y Ausias March en los sonetos-prólogo amorosos del Siglo de Oro» dins *Homenajes. Estudios de Filología Española*, I (1964), 57-75.
- Rubió 1953: Jorge Rubió Balaguer, «Literatura catalana» dins Guillermo Díaz-Plaja, dir., *Historia general de las literaturas hispánicas*, vol. IV, Barcelona, Barna, 1953. [Trad. cat.: *Història de la literatura catalana*, vol. II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.]
- Sans 1994: *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Vol. II. Anys 1539 a 1578, Josep Maria Sans i Travé, dir., Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994.
- Sobré 1984: Josep M. Sobré, «Notes sobre el poema 105 d'Ausiàs March» *Els Marges*, 30 (gener 1984), 111-122. [Reproduït a: Narcís Garolera i Carbonell, ed., *Anàlisis i comentaris de textos literaris catalans*, vol. 3, Barcelona, Curial, 1985, 112-136.]
- Torres 1993: Xavier Torres, *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona / Quaderns Crema (Assaig, 15), 1993.
- Torres Amat 1836: Felix Torres Amat, *Memorias para ayudar a formar un diccionario critico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona, Imprenta de J. Verdager, 1836.
- Vellvehí 1991: Jaume Vellvehí i Altimira, «Joan Pujol i la seva obra: estat de la qüestió» dins [AA.DD.], *VII Sessió d'Estudis Mataronins*. 12 de maig de 1990, Mataró, Museu Arxiu de Santa Maria / Patronat Municipal de Cultura, 1991, 73-83.

- Venard 1993: Marc Venard, «Les catholiques et la liberté de conscience au XVIe siècle», *Nouvelle Revue du Seizième Siècle*, 11 (1993), 19-35.
- Ventura 1976: Jordi Ventura, *Els heretges catalans*, Barcelona, Selecta, 1976².
- Vilanova 1986: Evangelista Vilanova, *Història de la teologia cristiana*, vol. 2 (Pre-reforma, reformes, contrareforma), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya / Herder, 1986.